

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ КОЛЕДЖ**

Для спеціальності:
151 "Автоматизація та комп'ютерно-
інтегровані технології"
Для спеціалізації:
5.151.1 «Обслуговування
інтелектуальних інтегрованих
систем»

**Конспект лекцій
з навчальної дисципліни « Основи філософських знань »**

2017

Автор: І.П.Коструб – викладач Харківського державного політехнічного коледжу

Рецензент: Л.М.Діброва – голова циклової комісії гуманітарних і соціально - економічних дисциплін Харківського державного політехнічного коледжу

Конспект лекцій розглянутий і рекомендований для використання

Ц
и
к
л
о
в
о
ю
к
о
м
і
с
і
є
ю

Протокол № _____ від “ _____ ” _____ 20____ р.
Голова циклової комісії _____ Л.М.Діброва

Схвалено методичною радою Харківського державного політехнічного коледжу

Протокол № _____ від “ _____ ” _____ 20____ р.
Голова методичної ради _____ В.О. Величко

гуманітарних і соціально-економічних дисциплін

Тема : Вступ. Філософія як специфічний тип знання.

Навчальна мета: розкрити сутність предмету, структури та основних функцій філософії, а також поняття та історичні типи світогляду; розглянути специфіку основних світоглядних проблем філософії; ознайомити з поняттям, структурою, основними рівнями та соціально-історичною проблемою свідомості та самосвідомості.

Виховна мета: показати значення теми для формування у студентів філософського наукового світогляду, необхідного для їхнього особистісного та професійного становлення.

Розвивальна мета: спонукати до пізнавальної та наукової діяльності; розвивати самостійне, критичне та неупереджене мислення.

Методична мета: використання елементів бесіди та дискусії як засобу активізації процесу навчання.

План

- 1. Предмет, структура і основні функції філософії.**
- 2. Специфіка філософського знання.**
- 3. Світогляд як духовно-практичний феномен. Історичні типи світогляду (міфологія, релігія, наука, філософія).**
- 4. Свідомість та самосвідомість.**

Основні поняття: філософія, світогляд, життєві орієнтири, категорії, міфологія, синкретичне мислення, дискурсивне мислення, рефлексія, онтологія, гносеологія, метафізика, натурфілософія, логіка, етика.

Література:

- 1.Аблеев С.Р. Философия в схемах и таблицах/ С.Р. Аблеев. - М.: Высшая школа, 2004.
- 2.Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій / І.В. Бичко. - К., 2001.
- 3.Горлач М.І. Філософія: підручник / М.І. Горлач.—Харків, 2000.
- 4.Горський В.С. Історія української філософії: Навч.посіб. / В.С. Горський. - К., 2001.
- 5.Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013.
- 6.Історія філософії : підручник / [Ярошовець В. І. та ін.] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Ярошовця ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Карпат. ун-т ім. Августина Волошина. – Ужгород : Патент, 2014.
- 7.Кислюк К.В. Філософія : навч. посіб. для студентів ВНЗ усіх спец. / К. В. Кислюк. – 3-тє вид., випр. – Київ : Кондор, 2016.
- 8.Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М.,1992.
- 9.Надольний І.Ф. Філософія: посібник / І.Ф. Надольний. -К., 2004.
- 10.Орлов С.В. История философии / С.В. Орлов. – СПб., 2007.

- 11.Ортега-і-Гассет Х. Що таке філософія? // Х. Ортега-і-Гассет . Вибрані твори. – К., 1994.
- 12.Петрушенко В.Л. Основи філософських знань / В.Л. Петрушенко. – К., 2002.
- 13.Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
- 14.Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика , логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
- 15.Плахтій М.П.Філософія: навч.-метод. посіб. / М.П. Плахтій, Т.В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013.
- 16.Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів. Під редакцією В. Л. Петрушенка. - Львів, 2003.
- 17.Причепій Е.М., Черній А. М, Гвоздецький В.Д. Філософія: Навчальний посібник / Е.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д.Гвоздецький. – К., 2003.
- 18.Радугин А.А. Философия: Курс лекций / А.А.Радугин. – М., 2001.
19. Спиркин А.Г. Философия: Учебник / А.Г.Спиркин. – М., 2001.
20. Філософія: Навч.посіб./Л.В. Губерський, І.Ф.Надольний, В.П. Андрущенко та інш. – К., 2006.
21. Философия: учебник для высших учебных заведений. – Ростов н/Д., 1999.
22. Філософія: Підручник для вищої школи. – Х., 2004.
- 23.Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн./ За ред. Г.І. Волинки. – К., 2010.
- 24.Філософія: Хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / За ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>
<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Предмет, структура і основні функції філософії

Слово «філософія» грецького походження – любов до мудрості (автор – *Піфагор (VI-V ст. до н.е.)*. Філософія виникла в *VI ст. до н.е.* в Стародавній Греції. Філософія є одночасно: формою суспільної свідомості, світоглядом і наукою.

Філософія як різновид суспільної свідомості є формою відображення дійсності у свідомості людини.

Філософія як *наука, що вивчає світ в цілому та місце людини в ньому*

(визначення Платона).

Філософія як теоретична форма світогляду; особливий рівень мислення, на якому думка усвідомлює себе саму у своєму ставленні до дійсності та шукає абсолютних засад для власного самоствердження у світі.

Предметом філософії є відношення людини і світу та його різні модифікації.

Структура філософії:

1. *Філософія природи, світу і космосу:*

- онтологія – наука про буття (чому взагалі можливе існування?);
- натурфілософія, або філософія природи;
- космологія – різновид астрономії, філософське міркування про сутність та природу космосу.

2. *Філософія суспільства та суспільної історії:*

- соціологія – досліджує суспільство та людину;
- соціальна філософія – філософські осмислення природи суспільного життя;
- філософія історії – питання осмислення історії;
- культурологія – дослідження культуротворення, яке надає специфічних якостей людині та суспільному життю;
- етнофілософія – новий напрям сучасної філософії, досліджує значення та роль етносів в історії людства.

3. *Філософія самої людини:*

- філософська антропологія – вивчає людину в усіх її можливих якостях та характеристиках;
- антропософія – досліджує сенс появи людини у світ;
- соціобіологія – наука про те, як змінюється людина під впливом соціальних факторів.

4. *Філософія духовної сфери або інтелектуальних процесів:*

- логіка – досліджує форми, закони та норми правильного мислення;
- гносеологія – теорія пізнання, вивчає питання про природу, чинники та результати людської пізнавальної діяльності;
- етика – вчення про норми та засади людських взаємин;
- естетика – наука про прекрасне;
- філософія релігії;
- філософія права;
- історія філософії;
- ноологія – філософське вчення про свідомість та ін.

Функції філософії (вплив філософії на суспільство):

1. **Світоглядна** – філософія допомагає людині знайти життєві орієнтири, з'ясувати значення життєвих пріоритетів та цінностей; осмислити проблеми сенсу життя.

2. **Аксіологічна** – філософія дозволяє людині осмислити природу та значення власних життєвих цінностей.

3. **Пізнавальна** – завдяки дослідженню загальних проблем пізнання філософія надає людині орієнтири в пізнавальній діяльності, критерії та ознаки правильного руху на шляху до достовірних знань.

4. **Логічна** – філософія сприяє формуванню культури людського мислення, виробленню критичної неупередженої позиції у міжіндивідуальних та соціально-культурних формах спілкування.

5. **Соціально-адаптивна** – філософія допомагає зорієнтуватися у складних та розмаїтих проявах суспільного життя і виробити власну соціальну позицію.

6. **Критична** – проявляється в опозиції філософії до світу повсякденної реальності, руйнуванні звичних стереотипів та забобонів, пошуку шляхів до більш досконалого світу.

7. **Виховна** – філософія прищеплює прагнення до самовдосконалення, творчого підходу до життя, пошуку життєвих сенсів.

Питання 2. Специфіка філософського знання

Специфіка філософського знання:

- має широкий рівень узагальнень (категорії, принципи);
- є формою людського усвідомлення;
- окреслює дійсність і визначає, якою вона має бути;
- є внутрішньопов'язаним, логічно послідовним та обґрунтованим;
- прагне поставити і розв'язати абсолютні проблеми людського буття;

Форми буття філософських знань:

- філософська ідея (наприклад, «ніщо не виникає з нічого»);
- філософське вчення (послідовне розгортання філософської ідеї, наприклад, атомістичне вчення Демокрита);
- філософська школа (споріднені філософські вчення, наприклад, мілетська, піфагорійська);
- філософська течія (спільність деяких філософських ідей у філософському знанні, наприклад, екзистенціалізм);
- філософський напрямок (певна смислова єдність у філософії, спільність окремих принципів світорозуміння – матеріалізм та ідеалізм).

Основне коло філософських проблем:

Філософія займається вирішенням так званих вічних проблем: Що таке людина? Що таке природа, або ширше – Всесвіт? Який між ними зв'язок? Чи може людина пізнати себе, суспільство? Які форми, методи, засоби пізнання? В чому відмінність матеріального, духовного, ідеального світів? Що таке свобода? Що таке людські цінності – Істина, Добро, Мудрість, Гармонія? Що таке життя та смерть, яке їхнє значення?

Вся тематика філософії фактично зосереджена навколо центральної багатопланової проблеми «людина – світ».

Питання 3. Світогляд як духовно-практичний феномен. Історичні типи світогляду (міфологія, релігія, філософія)

Світогляд – сукупність узагальнених уявлень людини про світ, місце людини у світі, життєве призначення людини, засади людських взаємин із світом, що виконують функції людського самоуявлення та світоорієнтування.

Історично перша форма світогляду – **міфологія** (від грецьк. – перекази, оповіді) – розповіді про богів, першопредків, початкові події світу та ін. Міфологічний світогляд будується на відчутті цілісності світу, необхідної пов'язаності всього з усім. Міф розкладається під впливом дискурсивного (усвідомленого) мислення і із нього виникають: раціональні знання (пізніше – наука), мистецтво, релігія, фольклор, етичні норми та правила, правові уявлення, філософія.

Релігія – здатність відчувати спорідненість людського духу з фундаментальними початками буття. Базується на вірі. Чітко розділяє світ та людину, природне та надприродне, земне та потойбічне. Людина, створена за образом та подобою Бога, займає головне, центральне місце у створеному Богом світі.

Філософський світогляд – дозволяє об'єктивно, в теоретичній формі осмислити світ, розглянути місце і положення людини у світі, її смисложиттєві проблеми. Але в філософії на відміну від інших наук не існує єдиних загальновизнаних теорій – філософій є стільки, скільки філософів, проте існує єдиний теоретичний апарат, уявлення про предмет, завдання, функції.

Питання 4. Свідомість та самосвідомість

Свідомість – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин людини з людиною і соціальною дійсністю.

Свідомість – вища форма відображення дійсності, властива людям і пов'язана з їхньою психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбачування результатів останньої. Свідомість людини – складне і багатогранне явище. Стосовно буття свідомість демонструє свою пізнавальну функцію, що полягає в побудові певного образу світу, який несе в собі ступінь освоєння людиною буття. Свідомість є своєрідним поєднанням усіх простіших форм відображення реальності (сприйняття, відчуттів, уявлень, понять, почуттів, дій), такою формою відображення реальності, для якої властиве узагальнення, і в якій з найбільшою повнотою відображено те, що є специфічним для людини порівняно з тваринами. Свідомість тісно пов'язана з мовою.

Свідомість існує за своїми законами. Вона розвивається, стверджується у періоді становлення, старіє і за неможливості досягнути вічність породжує нову свідомість. У цьому матерія служить зв'язуючим компонентом. Матерія використовується свідомістю і свідомість використовується матерією. Це поєднання, у якому вони оберігають та культивують не лише свої структури, а й взаємопов'язані. Приклад – людина як цілісність. Її організм (тіло) – це матерія, її суб'єктивізм (мислення і ширше в релігійному контексті та поза рамками цього суб'єктивізму – дух, душа) – це свідомість. Матеріально людина пов'язується з іншими матеріями, свідомо (духовно) – з іншими свідомостями. Для перших

взаємозв'язків слугують закони матерії, для других – закони свідомості (сучасні методи спілкування). Вже на рівні людини можна константувати єдність та певне протистояння матерії й свідомості.

Властивості свідомості:

1. Ідеальність відображення.
2. Універсальність відображення.
3. Об'єктивність відображення.
4. Предметність відображення.
5. Цілеспрямованість.
6. Активність свідомості.
7. Суспільність свідомості.
8. Знарядність свідомості.

Функції свідомості:

1. **Пізнавальна**, яка реалізується в придбанні і накопиченні знань про природу, суспільстві і самій людині.

2. **Творчо-конструктивна**, що виявляється у випереджаючому відображенні, в уявному моделюванні майбутнього і в цілеспрямованому перетворенні на цій основі дійсності, у створенні, зокрема, предметних форм, не існуючих в природі.

3. **Регулятивно-управлінська**, що забезпечує розумне регулювання і самоконтроль поведінки і діяльності людини, його взаємини із зовнішнім світом.

Структура свідомості:

1. Відчуття, мислення, емоції, воля, самосвідомість.

2. Свідомість поділяється на **індивідуальну** і **суспільну**, які виникають як відображення різних типів буття.

3. Свідомість, з гносеологічної точки зору, можна поділити на **форми відображення**. Через них відбувається відображення дійсності людиною. Форми чуттєвого відображення і пізнання світу:

- відчуття;
- сприйняття;
- уявлення.

Ці форми відображення значною мірою є формами індивідуального чуттєвого відображення.

Формами відображення, що належать до абстрактного мислення і за допомогою яких здійснюється раціональне пізнання, є:

- поняття;
- судження;
- висновки.

Вони значною мірою соціалізовані. Ці форми – продукт суспільного розвитку, трудової діяльності та спілкування людей, нагромадження матеріального й духовного досвіду багатьох поколінь. Вони дають змогу отримувати об'єктивне знання, що розвивається за законами, які не зводяться до процесу індивідуального пізнання.

4. Рівні пізнання:

- **Підсвідомість.** Вона накопичує і зберігає всю отриману інформацію.
- **Усвідомлення.** У ньому обробляється вся отримана інформація, осмислюються і фіксуються певні ідеї, цінності і т. д.
- **Надсвідомість.** Це синтез підсвідомості й усвідомлення. Вона здійснює процес творчості, відкриття, виявлення, показує свідомості виразну ідею, думку після інтенсивної праці над вирішенням якоїсь проблеми. До цього рівня свідомості відносять інтуїцію.
- **Самосвідомість.** У ній відбувається аналіз, обробка змісту свідомості та процесу мислення. За її допомогою здійснюється цілеспрямований контроль за діяльністю свідомості.

Висновки:

1. Філософія є насамперед концептуальним вираженням світоглядних проблем. Як особлива сфера духовної культури, вона не зводиться до інших подібних сфер та напрямів, а доповнює і розвиває їх. Використовуючи такий специфічний вид мислення, як світоглядна рефлексія, філософія шукає відповіді на смислотворчі проблеми людського буття. Філософське знання розкриває реальний та духовний світ людини в їхньому взаємозв'язку та розвитку, має вільний, критичний, проблемний і творчий характер.

2. Людська свідомість – це унікальне явище дійсності. Будучи внутрішнім фактором людської життєдіяльності, за своїм змістом та можливостями вона виходить далеко за межі життєвих потреб. Завдяки свідомості людина вибудовує у своєму знанні цілий універсум, що має внутрішню систему зв'язків та підпорядкувань. Могутність та унікальність свідомості яскраво виявлена в її складній будові та в розмаїтості її життєвих функцій.

Тема : Релігієзнавство. Предмет релігієзнавства. Релігія як предмет філософського осмислення. Еволюція і типи релігій. Особливості догматики та культу світових релігій.

Навчальна мета: розкрити сутність предмету релігієзнавства, поняття релігії; охарактеризувати функції релігії як предмету філософського осмислення; ознайомити з класифікацією релігій, основними формами первісних релігій; надати характеристику індуїзму та іудаїзму як одним з локальних релігій світу; ознайомити з основними положеннями світових релігій (буддизму, християнства, ісламу).

Виховна мета: формувати толерантне ставлення до представників різних релігійних віровчень.

Розвивальна мета: спонукати до вивчення багатої культурної релігійної спадщини людства; розвивати вміння надавати порівняльну характеристику певним культурно-соціальним явищам.

Методична мета: використання презентації та відеороликів як засобів активізації процесу навчання.

План

- 1. Предмет релігієзнавства. Поняття та структура релігії.
Релігія як предмет філософського осмислення.**
- 2. Первісні вірування (анімізм, фетишизм, тотемізм, магія).**
- 3. Локальні релігії світу (індуїзм, іудаїзм).**
- 4. Особливості догматики та культу світових релігій(буддизм, християнство, іслам).**

Література :

- 1.Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора А. Колодного. – К., 2000.
- 2.Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К., 1994.
- 3.Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс. – СПб., 1993.
- 4.Дулуман Є. К., Закович М. М. Релігієзнавство / Є.К. Дулуман. — К., 2000.
- 5.Классики мирового религиоведения. Антология. – М., 1996.
- 6.Васильев Л. С. Релігієзнавство / Л.С. Васильев. – К., 2002.
- 7.Гараджа В.И. Религиоведение / В.И. Гараджа. – М., 1995.
- 8.Історія і теорія релігії та вільнодумства / За ред М.М. Заковича. – Київ, 1996.
- 9.Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького.– К.,1999.
- 10.Лубський В.І. та інші. Історія релігій / В.І. Лубський та інші. – К., 2002.
- 11.Лубський В.І. Релігієзнавство / В.І. Лубський . – К., 1997.
- 12.Мішалова О.В. Релігієзнавство. Навчальний посібник / О.В. Мішалова. – Кривий Ріг, 2015.
- 13.Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
- 14.Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика , логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
- 15.Прибутко П. С. Релігієзнавство : посіб. для підгот. до іспитів / П. С. Прибутко. – 4-те вид., стер. – Київ : Паливода А. В. [вид.], 2013.
- 16.Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: Курс лекцій / А.А. Радугин. – М., 2001.
- 17.Релігієзнавство : навчальний посібник / В. Л. Петрушенко, О. П. Петрушенко, М. П. Скалецький ; ред.: В.Л. Петрушенко, О.П. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2014.
- 18.Релігієзнавство: Навчальний посібник / за ред. М.Ф. Рибачука. – К.,1997.
- 19.Релігієзнавство: Підручник / За ред. В.І. Лубського, В.І. Теремка. – К., 2000.
- 20.Релігієзнавство: Підручник / За ред.О.П. Сидоренка. – К., 2007.
- 21.Релігієзнавчий словник. – К., 1996.

22.Яроцький П. Л. Релігієзнавство (Сучасні релігійні процеси у світі й Україні) : підручник / П. Л. Яроцький ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, Від-ня релігієзнавства. – К. : Кондор, 2013.

23.Яртись А. В. Релігієзнавство : відповіді на питання екзаменац. білетів : навч. посіб. / А. В. Яртись, А. Ю. Васьків. – К. : Знання, 2012.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>

<http://tureligious.com.ua/>

<http://www.philosophy.ua/>

<http://all-filosof.ru/>

<http://filosofia.ru/>

<http://www.lib.ru/FILOSOF/>

<http://antology.rchgi.spb.ru/>

<http://filosof.historic.ru/>

http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1 Предмет релігієзнавства. Поняття та структура релігії.

Релігія як предмет філософського осмислення.

Релігієзнавство – система знань про релігію, її історію, зміст, структуру і функції у духовному житті людей. Його об'єктом є природа і сутність світу, людини, система відносин між ними; а предметом – усі структурні компоненти релігії в їх становленні, еволюції і функціонуванні. Ці компоненти – релігійна віра, що є сутністю релігійної свідомості, релігійна діяльність, релігійні суспільні відносини і релігійні організації.

Релігія – духовний феномен, що виражає віру людини в надприродне Начало – джерело буття всього існуючого, яке є для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ.

Сучасне релігійне життя являє собою строкату картину різноманітних віровчень і уподобань. Класифікація релігій в культурно-етнографічному плані дозволяє виділити **національні релігії**:

- **індуїзм** – провідна релігія Індії;
- **іудаїзм** – релігія євреїв;
- **даосизм та конфуціанство** – релігії Китаю;
- **синтоїзм** – релігія Японії;
- **ламаїзм** – релігія народів Тибету;
- **зороастризм (маздаїзм)** – стародавня релігія Ірану, що зараз сповідується невеликою громадою тощо.

До **світових релігій** відносять **буддизм, християнство та іслам.**

За **рівнем розвитку** релігії поділяють на такі види:

а) **ранні форми** – релігії, породжені первіснообщинним ладом (анімізм, магія, тотемізм, культ предків);

б) **політеїстичні** – національні релігії (за винятком іудаїзму та сикхізму);

в) **монотеїстичні** – християнство та іслам (світові релігії), іудаїзм та сикхізм (національні релігії);

г) **синкретичні** – утворилися внаслідок зрощування або злиття різних етнічних і світових релігій: афрохристиянські релігії (церква херувимів і серафимів та ін.), ісламо-християнські секти (абавіти, ісмаїліти відгалужені), суддо-китайські секти (дзен-буддизм, хао-хао), іудео-християнські релігії (мормони);

г) **нові релігійні течії, рухи** (нетрадиційні форми релігій): церква Муна (мунізм), церква Антихриста, церква Сатани, церква Свідомості Кришні, йогізм, синтоїзм з культом дзюдо і карате.

Питання 2. Первісні вірування (анімізм, фетишизм, тотемізм, магія)

Первісні вірування:

Анімізм (лат. – душа) – віра в існування в тілі людини її двійника – душі, від якої залежать життя особи, її фізіологічний і психологічний стан.

У слов'ян для визначення двійників застосовували два терміни: менш могутніх називали душами, могутніших – духами. Отже, анімізм – віра в існування душ і духів.

У сучасних релігіях анімістичний елемент посідає значне місце. Уявлення про Бога, сатану, ангелів, безсмертні душі – все це є ускладненим анімізмом. Самостійно анімізм живе у вірі в привиди і спіритизмі (віра у можливість спілкування з душею померлого за допомогою блюдця, що крутиться).

Фетишизм (порт. – зачарована річ) – віра в існування у матеріальних об'єктів надприродних властивостей.

Фетишами називають предмети, яким віруючі приписують надприродні якості. До реальної корисності предметів додавали надприродні властивості бути помічниками й заступниками людей. У сучасних релігіях фетишизм зберігся у вигляді поклоніння священним предметам (хрести, ікони, мощі) та у вірі в талісмани й амулети. Талісман, на думку забобонних людей, приносить щастя, амулет оберігає від нещастя.

Тотемізм (індіан. – його рід) – віра в надприродну спорідненість груп людей (роду, племені) з певними видами тварин, рослин.

Тотемами називають тварин, яких первісні люди вважали своїми надприродними родичами. У тотемах вони вбачали покровителів роду й племені, захисників, помічників у розв'язанні всіх конфліктів. Тому свої родові колективи первісні люди називали іменами тотемних тварин. Тотемізм – елемент усіх сучасних релігій.

Магія (гр. – чаклунство) – віра в можливість впливу на довколишній світ через надприродне – фетишів, духів тощо шляхом чаклунського дійства.

В уяві людей магія посилювала їх вплив на природу. Тоді вважалося, що людина може вплинути на природу не лише своєю працею (природні рухи), а й особливими символічними діями – обрядами (надприродний шлях). Магію поділяють (з урахуванням її мети) на такі основні види: виробничу, лікувальну, застережну, військову, метеорологічну та ін.

Питання 3. Локальні релігії світу (індуїзм, іудаїзм)

Локальні (національні) релігії:

- **індуїзм** – провідна релігія Індії;
- **іудаїзм** – релігія євреїв;

Іудейська релігія – монотеїстична релігія, яка сповідує культ бога-отця – Яхве. Головна книга – Талмуд. Це багатотомний збірник єврейських догматичних, правових, релігійно-філософських, етичних і побутових уявлень, які сформувалися протягом багатьох віків – з IV ст. до н.е. до V ст. н.е. Талмуд є кодексом релігійних, побутових і правових приписів іудейства.

Визнається також Старий Завіт, що складається з трьох частин: П'ятикнижжя Мойсея, або Тори (давньоєвр. – закон, вчення), книги Пророків і Писання. Сама Тора складається з п'яти книг: Буття, Вихід, Левит, Числа і Повторення закону.

Іудаїсти вважають, що Тора продиктована пророку Мойсею самим Богом, і жодна книга давнього і сучасного світів не може зрівнятися з нею. У книзі Буття йдеться про створення світу Богом приблизно за 3760 років до н.е., про перших людей, їхнє життя, вигнання з раю, про всесвітній потоп. Вихід описує життя євреїв у Єгипті їхній вихід звідти. Левит присвячений законам, виявленню гріхів, заповідям. Числа викладають історію поневірян єврейського народу після виходу з Єгипту. Повторення Закону, або Друга книга законів, повторює багато закономірностей. У ній заповіді, закони, рішення переплітаються із споминами і повчаннями.

Друга частина Старого Завіту – Книги Пророків – розповідає про завоювання Палестини і розселення євреїв у Ханаані. Книги охоплюють період доавилонського полону, а також після повернення євреїв з Вавилону до Палестини.

Третя частина Старого Завіту – Писання – це псалми, притчі, пісні тощо.

Місце відправлення іудейського культу називається синагогою. Священик називається рабином. Особливе значення має спеціальний день для молитовних зборів – субота (шабат). На 8-й день від народження над хлопчиками проводять обряд обрізання, як символ богообраності.

Основу моралі іудаїзм вбачає в десяти **біблійських заповідях**, дарованих Мойсеєм людям від імені Бога. Порушення їх вважається злочином перед Богом. Вони гласять :

1. Я – Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю, з дому рабства, хай не буде тобі інших богів переді мною!

2. Не роби собі подобу з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що у воді, під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм; бо Я – Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить мене, і що чинить милість до тисячі поколінь тих, хто любить Мене і хто дотримується моїх заповідей.

3. Не прикликай імення Господа, Бога твого, даремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме його Ймення даремно.

4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працею і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа, Бога твого.
5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на Землі.
6. Не вбивай!
7. Не чини перелюбства!
8. Не кради!
9. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього.
10. Не бажай дому ближнього свого, не бажай жони ближнього свого, ані раба його, ані невістки його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!

Головною у віровченні **індуїзму** є концепція переселення (перевтілення) людської душі. Вона доповнюється міркуваннями про те, що індивідуальна людська душа – це людське «Я» (Атман). Атман весь час хоче з'єднатися з духовним Абсолютом-Брахмою (світова душа). Це верховне божество є і безсмертним духом. Знаходиться воно в душі людини, яка є часточкою Абсолюта. Тобто Бог існує і поза людиною, і в самій людині. Сенс життя людини – в осягненні Абсолюта, в злитті її душі з ним. «Бхагават-гіта» вказує три шляхи цього з'єднання: добрі справи, любов та знання. На цих шляхах людина мусить суворо дотримуватися правил своєї касты, в усьому покладатися на Бога, і він приведе її до себе.

Індуїзм розвинув брахманістське вчення про переселення душ: після смерті людини душа переселяється в тіло новонародженого; остаточною метою перевтілення є його повне зупинення (мокша) – злиття душі людини (Атмана) з Абсолютом.

Приналежність людини до певної касты зумовлена поведінкою у попередньому житті – наскільки вона дотримувалася закону (дхарми) своєї касты. Після смерті діє карма, яка визначає характер перевтілення: в тіло людини вищої, нижчої касты, в тіло тварини чи в якусь річ. Оскільки порушення дхарми в попередньому житті сприймаються беззаперечно, віруючий мусить ретельно дотримуватися норм поведінки своєї касты, сподіваючись на краще втілення його душі в майбутньому.

Індуїсти поклоняються багатьом богам, серед яких на першому місці Вішну, Кришна та Рама.

Питання 4. Особливості догматики та культу світових релігій(буддизм, християнство, іслам).

Буддизм є світовою релігією. Основна зона поширення буддизму – країни Південної та Південно-Східної Азії. В усьому світі буддизм сповідують 360 млн. осіб. Засновник буддизму – **Сіддхартха Гаутама Шак'ямуні Будда** («просвітлений»).

Буддизм має численні напрями, що помітно відрізняються один від одного:

Тхеравада («мала колісниця»). Прихильники цього напрямку вбачають у Будді Великого Вчителя, який тільки показав шлях до спасіння, але не повів цим шляхом. Досягнення нірвани можливе тільки для ченців, що беззастережно

дотримуються буддійського ритуалу. Цей напрям поширений у Таїланді, Шрі-Ланці, Камбоджі, Лаосі.

Махаяна («велика колісниця») розглядає Будду як уособлення вищого начала – абсолютної мудрості. Махаяна припускає можливість спасіння не тільки для ченців, а й для мирян. Досягнення нирвани загалом відкрите кожній людині. Воно здійснюється за активної допомоги *бодхісатв* – учителів, проповідників учення. Поширений у Кореї, Китаї, Японії, Непалі.

Ваджраяна (тантричний буддизм) пророкує миттєве просвітлення завдяки застосуванню певних магічних засобів: заклинання (*мантри*); жести (*мудри*); символи (*мандоли*). Усе життя учня має бути підпорядковане релігійній практиці, яка здійснюється за допомогою настанов учителя (*гуру*).

Ламаїзм – різновид буддизму, що вкоренився головним чином у Тибеті. Йому властиве:

- зрощення державної і світської влади, створення більш централізованої та розгалуженої релігійної організації, ніж в інших буддійських країнах;

- учення про «живих богів», згідно з яким видатні діячі буддизму постійно перевтілюються в ченців – лам.

Чань-буддизм і дзен-буддизм набули поширення відповідно у Китаї та Японії. Уважається, що кожна людина носить у собі Будду. Завдання людини – пробудити природу Будди у своєму серці, що безпосередньо передуює нирвані. Через невідповідність людської свідомості здобути бажаний результат проблематично, тому треба проходити сувору практику попередньої підготовки. У ній головне місце відводиться особливим медитативним вправам.

Основні положення буддійського віровчення викладено у зведенні священних текстів *Тірітака* (букв., «три кошики»). Сутність буддійського віровчення виражають так звані *чотири благородні істини буддизму*, що їх сформулював Будда в одній з перших своїх проповідей:

- 1) сутністю життя є страждання;
- 2) джерело страждання – прив'язаність до життя;
- 3) позбутися страждань можна тільки позбувшись «зачепленості» за життя;
- 4) існує шлях, який звільняє від страждань.

Шлях звільнення від страждань – *серединний шлях*. Цей шлях зветься ще вісімковим, бо складається з вісьмох ступенів:

- «*праведні погляди*», тобто такі, що ґрунтуються на благородних істинах Будди;

- «*праведні прагнення*» – готовність до подвигів, до самопоходання в ім'я істини;

- «*праведна мова*», тобто без брехні, без грубощів, без непристойностей;

- «*праведна поведінка*» – відмова від заподіяння зла;

- «*праведне життя*» – необхідність чесно заробляти на прожиття;

- «*праведне завзяття*» – щире сприяння істині;

- «*праведна пам'ять*» – необхідність пам'ятати, що земне життя скороминуще;

- «*праведне самозаглиблення*» – практика «очищення розуму», медитації, йоги; самоконтроль-і вдосконалення думок.

Людина, що пройшла вісімковий шлях, досягає *нірвани* – внутрішній стан людини, коли згасають усі почуття і прихильності, а разом із ними втрачається сприйняття навколишнього світу.

Християнство – найпоширеніша світова релігія, що налічує у своїх лавах понад

2 млрд. людей. Воно сформувалося на початку I ст. н.е. у Палестині – історичній області у Західній Азії, яка входила до Римської імперії.

До IV ст. відбувався процес організаційного оформлення християнства. Він перебігав у боротьбі різних точок зору, багато з яких були оголошені єресями (аріанство, несторіанство тощо), себто такими, що заперечують догмати панівної Церкви.

Завершується цей процес після проведення *Всесвітніх соборів* (перший відбувся 325 р., останній – 1054 р.), тобто зборів представників усіх християнських Церков. Найвідоміші – сім перших Всесвітніх соборів, що відбулися у IV-VIII ст. їх рішення визнають усі християни. Саме на них було ухвалено Символ віри, затверджено сім основних таїнств, пізніше – склад книг Нового Заповіту і Біблії загалом.

У цей період найвпливовішими були п'ять центрів християнства. Навколо них формувалися найшановніші й понині православні Церкви:

- Єрусалимська;
- Антіохійська;
- Александрійська;
- Константинопольська; а також
- Римсько-Католицька Церква.

Ще у V ст. почали утворюватися різні національні Церкви, число яких згодом перевищило півтора десятка. Серед них виділяються шість *Давніх Східних Церков*, які або не брали участі, або не визнали рішень Всесвітнього Халкідонського собору 451 р. про подвійну – боголюдську – природу Христа (наприклад, Вірменська Апостольська Церква).

У цей же часу східній частині Римської імперії – Візантії – остаточно склалася самостійна церковна організація, яка у 1054 р. розірвала зв'язки із західною християнською Церквою. Сталося це шляхом накладення взаємної анафем (відлучення від Церкви) з боку Папи Римського та патріарха Константинопольського, формально знятої тільки у 1965 р. Ця подія дістала назву *Великого Розколу (Схизми)*.

Так виникли дві основні течії у християнстві – *католицизм* і *православ'я*. Католики і православні різняться між собою віровченням, культом, богослужінням і формами релігійної організації.

Римсько-Католицька Церква (РКЦ) нараховує у своїх лавах понад половину всіх християн. Вона являє собою централізовану організацію на чолі з Папою Римським. Набула широкого поширення у країнах Західної Європи, Північної та Південної Америки, частково в Африці.

Православ'я набуло поширення головним чином у країнах Східної Європи. Загалом існує 15 автокефальних (самостійних) православних Церков. Найбільшим авторитетом традиційно користується Константинопольський патріархат. Однак

найчисленніша – Російська Православна Церква (до 80 млн. вірян). Православ'я об'єднує 10-15% всіх християн.

У XVI-XVII ст. у процесі **Реформації** – релігійного, соціокультурного, і громадсько-політичного руху за «виправлення» Римсько-Католицької Церкви у дусі первинних євангельських ідеалів – виникло третє відгалуження християнства: **протестантизм**. Протестантизм ґрунтується на принципі «спасіння тільки вірою», відкидає посередницьку роль Церкви у спілкуванні між людиною та Богом і додержує автономії окремих релігійних громад.

У протестантизмі нараховується до 25 тис. різних організацій. Серед них виділяють такі сучасні впливові напрями: *баптизм*; *адвентизм*; *методизм*; *п'ятдесятництво*. Загальне число послідовників протестантизму – до 400-500 млн. осіб (20-25% християн).

Характерною особливістю християнства, яка відрізняє його від інших напрямків єдинобожжя, є віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і людського суспільства і настанови в істині.

Основним джерелом християнського віровчення є *Біблія*. Біблія складається з кількох десятків книг Старого і Нового Заповіту. Старий Заповіт був запозичений християнством з іудаїзму. Новий Заповіт було створено у I-IV ст. на основі євангельської проповіді **Ісуса Христа**. В Біблії життя і вчення Ісуса Христа викладене в чотирьох канонічних Євангеліях – від Матвія, від Марка, від Луки та від Іоанна, які входять в Новий Заповіт. Крім цього основним постулатом віри є догмат про Святу Трійцю.

Іслам – наймолодша зі світових релігій. Вона виникла на початку VII ст. у кочових і напівкочових народів, що жили на території Аравійського півострова.

Початком становлення ісламу вважається 610 р., коли молодому купцеві з Мекки **Мухаммаду** почали з'являтися видіння про єдиного Бога – *Аллаха*. Мухаммад у своїх пророцтвах виклав основні положення віровчення нової релігії, визначив основні культові обряди, створив релігійну організацію мусульман. У рік смерті Пророка нова релігія поширилася на територію всього Аравійського півострова. До IX ст. мусульмани приєднали до сфери свого впливу Північну Африку, Середню Азію, Закавказзя, південь Європейського континенту.

У XX ст. питома вага мусульман щодо загального населення планети зросла з 12-13% до 17-19%, причому прогнозується подальше збільшення – до 20-25% на 2025 р., тоді як, для порівняння, питома вага християн останні сто років коливається у межах 33-35%. У багатьох країнах арабського світу спостерігається посилення *фундаменталістської орієнтації*, яка пропагує повернення до «справжніх цінностей» часів основоположника релігії.

В ісламі існують різні напрями. Головною причиною розбіжностей у них є суперечка про принципи співіснування релігійної і світської влади.

Основні положення **ісламського віровчення** викладено у Священній книзі – *Корані*. Своєрідним коментарем до Корану є *Сунна* – це збірка священних переказів про життя, чудеса та повчання пророка Мухаммеда.

Існують **5 основних «стовпів» ісламу** – найважливіших обрядово-культових дій:

- 1) проголошення найважливішого положення віри: «Немає жодного божества, крім Аллаха, а Мухаммад – посланець Аллаха»;
- 2) ритуальна молитва (*намаз*) – обов'язкова п'ятикратна молитва;
- 3) піст, що розуміється як утримання від їжі, пиття, статевої близькості. Триває мусульманський піст цілий місяць, дев'ятий за місячним календарем (30 діб) – *рамадан*;
- 4) милостиня – обов'язковий щорічний податок,;
- 5) паломництво – відвідування «святих місць», у першу чергу Мекки, де треба кілька разів обійти навколо старовинної святини – *Кааби*. Уважається, що таку прощу має здійснити кожен повнолітній мусульманин, якщо тільки має фізичну і матеріальну змогу. До п'яти стовпів ісламу іноді додають шостий: «священну війну» – джихад. Важливою частиною релігійно-культової системи ісламу є *шаріат* – зведення норм моралі і права, що регламентують громадське й особисте життя мусульман. Основу релігійної організації мусульман становить громада вірян – *умма*, керівником якої є *імам*.

Висновки:

1. Релігія виконує цілу низку функцій й відіграє значну роль в житті суспільства більшою або меншою мірою впливаючи на різні сфери життя суспільства в різні історичні епохи.
2. Розділ філософії – релігієзнавство – вивчає релігію як форму суспільної свідомості, як специфічне світосприймання, концептуальне бачення світу, спосіб його пізнання.
3. Релігійне розмаїття представлене через класифікацію релігій, серед яких найбільш цікавими духовними феноменами видаються світові релігії: християнство, іслам, буддизм.

Тема: Релігійні конфесії та напрями. Розвиток релігій в Україні.

Навчальна мета: розкрити основні протиріччя між православ'ям, католицизмом і протестантизмом; охарактеризувати особливості їхнього віровчення, культу і структури; ознайомити з основними релігійними течіями ісламу.

Виховна мета: формувати толерантне ставлення до представників різних релігійних конфесій.

Розвивальна мета: спонукати до вивчення багатої культурної релігійної спадщини людства; розвивати вміння надавати порівняльну характеристику певним культурно-соціальним явищам.

Методична мета: використання презентації та відеороликів як засобів активізації процесу навчання.

План

1. Поділ християнської церкви на православну та католицьку. Особливості віровчення, культу та структури.
2. Поява протестантизму, розмаїття його форм.
3. Напрями та релігійні течії ісламу.
4. Релігія і церква в сучасній Україні.
5. Державно-церковні відносини в Україні та їх правове забезпечення.

Література :

1. Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора А. Колодного. – К., 2000.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К., 1994.
3. Джеймс У. Многообразіе религиозного опыта / У. Джеймс. – СПб., 1993.
4. Дулуман Є. К., Закович М. М. Релігієзнавство / Є.К. Дулуман. — К., 2000.
5. Класики мирового религиоведения. Антология. – М., 1996.
6. Васильєв Л. С. Релігієзнавство / Л.С. Васильєв. – К., 2002.
7. Гараджа В.И. Религиоведение / В.И. Гараджа. – М., 1995.
8. Історія і теорія релігії та вільнодумства / За ред М.М. Заковича. – Київ, 1996.
9. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. – К., 1999.
10. Лубський В.І. та інші. Історія релігій / В.І. Лубський та інші. – К., 2002.
11. Лубський В.І. Релігієзнавство / В.І. Лубський . – К., 1997.
12. Мішалова О.В. Релігієзнавство. Навчальний посібник / О.В. Мішалова. – Кривий Ріг, 2015.
13. Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
14. Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика , логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
15. Прибутько П. С. Релігієзнавство : посіб. для підгот. до іспитів / П. С. Прибутько. – 4-те вид., стер. – Київ : Паливода А. В. [вид.], 2013.
16. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: Курс лекцій / А.А. Радугин. – М., 2001.
17. Релігієзнавство : навчальний посібник / В. Л. Петрушенко, О. П. Петрушенко, М. П. Скалецький ; ред.: В.Л. Петрушенко, О.П. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2014.
18. Релігієзнавство: Навчальний посібник / за ред. М.Ф. Рибачука. – К., 1997.
19. Релігієзнавство: Підручник / За ред. В.І. Лубського, В.І. Теремка. – К., 2000.
20. Релігієзнавство: Підручник / За ред. О.П. Сидоренка. – К., 2007.
21. Релігієзнавчий словник. – К., 1996.
22. Яроцький П. Л. Релігієзнавство (Сучасні релігійні процеси у світі й Україні) : підручник / П. Л. Яроцький ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, Від-ня релігієзнавства. – К. : Кондор, 2013.

23.Яртись А. В. Релігієзнавство : відповіді на питання екзаменац. білетів : навч. посіб. / А. В. Яртись, А. Ю. Васьків. – К. : Знання, 2012.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>
<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Поділ християнської церкви на православну та католицьку. Особливості віровчення, культу та структури

До IV ст. відбувався процес організаційного оформлення й уніфікації християнства. Він перебігав у боротьбі різних точок зору, багато з яких були оголошені ересьми (аріанство, несторіанство тощо), себто такими, що заперечують догмати та/або організаційні форми панівної Церкви.

Завершується цей процес після проведення *Всесвітніх соборів* (перший відбувся 325 р., останній – 1054 р.), тобто зборів представників усіх християнських Церков.

У цей же час у східній частині Римської імперії – Візантії – остаточно склалася самостійна церковна організація, яка у 1054 р. розірвала і без того недуже міцні зв'язки із західною християнською Церквою. Сталося це шляхом накладення взаємної анафеми (відлучення від Церкви) з боку Папи Римського та патріарха Константинопольського, формально знятої гільки у 1965 р. Ця подія дістала назву *Великого Розколу (Схизми)*.

Так виникли дві основні течії у християнстві – *католицизм* і *православ'я*. Католики і православні різняться між собою віровченням, культом, богослужінням і формамирелігійної організації.

Православ'я набуло поширення головним чином у країнах Східної Європи. Загалом існує 15 автокефальних (самостійних) православних Церков. Найбільшим авторитетом традиційно користується Константинопольський патріархат. Однак найчисленніша – Російська Православна Церква (до 80 млн. вірян). Православ'я об'єднує 10-15% всіх християн.

Основним джерелом православного віровчення є *Біблія*. Біблія складається з кількох десятків книг Старого і Нового Заповіту. Старий Заповіт був запозичений християнством з іудаїзму. Новий Заповіт було створено у I–IV ст. на основі євангельської проповіді **Ісуса Христа**.

Православні вірять:

— у єдиного Бога, що створив світ і людину (Бог єдиний, але являє собою так звану трійцю: Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого),
– у первородний гріх, що його вчинили перші люди – Адам та Єва;
– в Ісуса Христа – Бога-Сина, що втілювався (тобто прибрав людського вигляду, народившись через непорочне зачаття від Діви Марії), добровільно склав себе в жертву за гріхи людства і прийде знову, щоб судити живих та мертвих і встановити вічне Царство на землі, як і на небі;
– у безсмертя душі, в існування пекла і раю, де душі померлих перебувають до Страшного суду.

Підвалини культу становлять сім основних обрядів – *таїнств*:

- *хрещення*;
- *миропомазання*;
- *причастя (євхаристія)*;
- *покаяння (сповідь)*;
- *шлюб*;
- *оливосвячення (соборування)*;
- *священство*.

Таїнство хрещення символізує прийняття людини в лоно Церкви. У Православній Церкві дитину тричі занурюють у воду або обливають водою.

Таїнство причастя (або *свату євхаристію*), за християнським віровченням, запровадив сам Ісус Христос на Таємній Вечері. Воно полягає у тому, що віряни причащаються хлібом і вином під час головної служби Православної Церкви.

Православна культова система включає у себе також молитви, поклоніння, святам і реліквіям, хресту, іконам, свята і пости..

Православ'я розглядає молитву як «співбесіду з Богом», під час якої міцніє віра, християни вчаться терпіння, впевнюються у Божих заповідях.

Культ святих – посмертне шанування осіб, нібито наділених надприродними властивостями. Святі – це благочестиві люди, які за життя або після смерті були наділені даром творити дива. Частіш за все поклоніння святому супроводжується містичним шануванням його останків – мощів. *Поклоніння хресту* зумовлене тим, що це – символ християнської віри, який втілює мученицьку смерть Ісуса Христа і грядуще воскресіння. Хрестом увінчані православні храми, ним прикрашені головні убори священнослужителів, його носять на тілі прості віряни.

Церковні свята розглядаються як важливий засіб навчання віри, виховання християнського світогляду. Великдень – найбільш шановане свято, встановлене на згадку про воскресіння розп'ятого на хресті Ісуса Христа. Відзначається у неділю, у проміжок між кінцем березня і початком травня.

У дні *посту* віряни мають утримуватися від споживання м'ясної і молочної їжі; уникати веселощів і розваг; очищати себе фізично і духовно. Існують пости *багатоденні й одnodенні* (середа і п'ятниця).

Богослужіння – колективні молитви у супроводі хорового співу,

Храми прикрашені іконами – живописними зображеннями священних персонажів.

У православ'ї розвинений інститут *чернецтва*. Найбільший центр православного чернецтва – гора Афон у Греції. Найвідоміший монастир в Україні – Києво-Печерська Лавра.

Існує три ступені православного духовництва:

- *диякон*;
- *священик*;
- *єпископ*.

Кожен з рівнів священства має свої особливості в одязі, за кожним закріплено певні права й обов'язки. Диякон допомагає у проведенні обрядів, священик може проводити шість таїнств із семи, а єпископ має право здійснювати й сьоме – покладати інших на священство.

Православне духовництво поділяється також на чорне і біле.

Біле духовництво – диякони і священики. Білому духовництву дозволено брати шлюб.

Чорне духовництво – ченці і вищі священнослужителі (єпископи, архієпископи, митрополити).

Голова Православної Церкви – *патріарх*, що обирається Помісним Собором. Православна Церква складається з *парафій*, які об'єднуються у більші адміністративно-територіальні округи – *єпархії* на чолі з єпископом.

Католицизм нині являє собою наймасштабнішу течію християнства. Прихильниками католицизму є понад 1 млрд. людей, що проживають переважно в Америці та країнах Західної Європи.

Католицьку та Православну Церкви дотепер розділяють такі **догматичні розбіжності**:

1) *догмат «філіокве»*. Ідеться про джерело Святого Духа. Західні християни вважають, що Святий Дух іде і від Бога-Отця, і від Бога-Сина, тоді як православні переконані, що тільки від Бога-Отця;

2) *учення про чистилище* як проміжне місце між раєм і пеклом, де перебувають душі грішників, але таких, чиї гріхи не є смертними. Католицька церква визнає чистилище, православна визнає тільки пекло і рай;

3) *учення про «наднеобхідні заслуги»*, тобто добрі справи, що перевищують звичайний релігійний обов'язок. Завдяки їм католицька Церква може допомогти у спасінні душі навіть запеклому грішникові;

4) *теорія та практика індульгенцій*. Індульгенціями називали грамоти про відпущення гріхів, що їх видавала католицька церква за особливі заслуги, а частіше за гроші;

5) *особливе шанування Діви Марії (Мадонни)* – матері Ісуса Христа. У православ'ї ставлення до Богородиці шанобливе, але не таке підкреслене, як у католицизмі;

6) *учення про верховенство (примат) Папи Римського над усіма християнами та його непомилність у справах віри*.

Канонічні відмінності католицького та православного культів:

1) для всього католицького духовництва діє принцип *целібату* – обітниця безшлюбності;

2) для католиків таїнство шлюбу вважається непорушним, православ'я ж допускає можливість розлучення й повторного одруження;

3) у православ'ї причащаються хлібом та вином; у католицизмі ж миряни причащаються тільки хлібом;

4) католики хрестяться п'ятьма пальцями, вчиняють хресне знамення зверху вниз і зліва направо. Православні ж хрестяться трьома пальцями, хресне знамення вчиняють зверху вниз і справа наліво;

5) католицьке чернецтво має власні організації – *ордени* та *конгрегації*, яких на сьогодні налічується більш як 140. Православне чернецтво орденів не має.

Католицизм і православ'я відрізняються і *процесом богослужіння*. У православному храмі під час богослужіння треба стояти. У католицькому храмі віряни сидять, а встають тільки під час співання певних молитов. У православному богослужінні не використовується музика, тільки читання і спів; у католицькій службі до цього додається ще і музичний супровід (орган, фісгармонія). У православному храмі святе місце – *вівтар* – відгороджений від власне храму іконостасом; у католицьких храмах іконостасів немає. В інтер'єрі православного храму переважають ікони, у католицьких храмах – скульптурні композиції.

Якщо православ'я в організаційному плані являє собою сукупність автокефальних Церков, що об'єднані спільною догматикою, культом, але дещо розрізняються в обрядах і визнають тільки духовний авторитет константинопольського патріарха, то Католицька Церква являє собою єдину організацію на чолі з Папою Римським.

Для керування Церквою Папа має власну систему органів влади – *Святий Престол*. Вона включає у себе:

- *єпископський синод* – дорадчий орган при Папі;
- *Святу Колегію* з вищих посадових осіб Церкви – *кардиналів*;
- *Римську Курію*.

Крім верховного керівництва Церквою, Папі Римському належить вища законодавча, судова і виконавча влада у межах його резиденції – Ватикану.

Питання 2. Поява протестантизму, розмаїття його форм

Протестантизм виник унаслідок розколу всередині Римсько-Католицької Церкви. Цей розкол відбувся під впливом **Реформації** – широкого релігійного, соціокультурного та громадсько-політичного руху XVI- XVII ст., що висувало гасло «виправлення» католицького віровчення, культу й організації в дусі первинних євангельських ідеалів.

Фундатором і найвидатнішим діячем Реформації був німецький теолог **Мартін Лютер** (1483-1546). Віровчення протестантизму в найповнішому вигляді сформульовано в «Авгсбурзькому визнанні віри», ухваленому в 1559 р. після тривалої громадянської війни між різними німецькими землями.

Підвалини віровчення протестантизму Мартін Лютер звів до формули **«тільки віра, тільки Письмо, тільки милосердя Боже»**.

Перший догмат у цій формулі – *догмат про виправдання однією лише вірою*. На погляд М. Лютера, ані добрі справи, ані виняткові заслуги перед Церквою, ані

знатне походження, ані багатство не можуть гарантувати людині спасіння душі. На цьому шляху людині може допомогти тільки щира й глибока віра у спокутну жертву Христа, який добровільно прийняв страшну смерть у муках, щоб змити з роду людського первородний гріх Адама.

Догмат про милосердя Боже безпосередньо впливав з першого: адже людина, яка повірила у те, що Господь, нічим не зобов'язаний світові, жертвує заради нього Своїм єдиним Сином, бачить у Ньому вже не грізного суддю, що прагне якомога швидше здійснити Страшний суд (так розуміла тоді образ Бога Римо-Католицька Церква), але турботливого і милосердного Отця, готового зрозуміти і простити кожного, незважаючи на міру його праведності чи гріховності.

Третім найважливішим догматом Лютера стало *визнання абсолютного авторитету Святого Письма* як єдиного джерела віри у Бога.

Відповідно до цих основних віронавчальних положень у протестантизмі сформувалися **три основні особливості культу**:

1) *принцип «загального священства»*, що насамперед означало усунення привілейованого становища духівництва. Церковна ієрархія втрачала права посередника між Богом і людьми. Хоча служителі культу в протестантизмі зберігаються, вони позбавлені права сповідати і відпускати гріхи; вони у своїй діяльності підзвітні тій громаді, що їх обирає; для них скасовано безшлюбність;

2) *принцип «дешевої Церкви»*. У протестантизмі скасовано всі зовнішні та внутрішні прикраси, ікони, пишність богослужіння й церемоніалу. Із семи таїнств зберігаються два: хрещення й причастя, причому вони розглядаються радше як символічні дії. Відкинуто шанування мощів і реліквій, культ святих тощо;

3) *принцип «світського аскетизму»*, відповідно до якого повсякденна світська діяльність вірянина вважається різновидом релігійної практики і сприяє спасінню душі. Тепер від кожного простого вірянина на щодень вимагалось те, що раніше покладалось здебільшого на священників, ченців, людей, які добровільно обрали шлях святого життя.

Основою церковної організації будь-яких протестантських віросповідань стали, як і у часи раннього християнства, *автономні громади* на чолі з проповідниками. Загальне керівництво тією або іншою Церквою здійснює *Синод* або *Конгрегація*, в якій пропорційно представлені як священнослужителі (якими деінде можуть бути й жінки), так і найбільш визнані й діяльні члени протестантських громад. У протестантизмі зліквідовано чернецтво і закрито монастирі.

Фахівці вбачають в особливостях світогляду і культової практики протестантизму формування капіталістичних ринкових відносин (М. Вебер).

Загальне число послідовників протестантизму наближається до 400-500 млн. осіб (20-25% християн). Протестантизм поширений у країнах Північної Європи й Америки.

Виділяють:

- *старі протестантські організації* (лютеранство, кальвінізм, англіканство);
- *нові протестантські організації* (баптизм, п'ятдесятництво, методизм, адвентизм).

Питання 3. Напрями та релігійні течії ісламу

В **ісламі** існують різні напрями. Головною причиною розбіжностей у них є суперечка про принципи співіснування релігійної і світської влади.

Послідовники **шиїзму** вважали, що главою мусульман – *імамом* – може стати тільки кривний родич Мухаммада, бо саме на нього може зійти божественна благодать, яка осяяла засновника ісламу. Найвідоміше шиїтське свято – *Ашура*, жалобна декада (десятиденка), присвячена пам'яті шиїтських мучеників. Головні святині шиїтів перебувають в Іраку і пов'язані із вшануванням родича пророка халіфа Алі, якого вважають останнім «праведним» главою всіх мусульман. Це міста *Куфа*, де Алі було вбито, розташований неподалік Неджеф, де його поховано, *Кербела*, центр вищої духовної освіти, місце останнього притулку імама Хусейна, онука пророка Мухаммада.

Сунізм – ортодоксальний напрям в ісламі. Згідно з уявленнями сунітів, *Суна*, поряд з *Кораном*, є одним з джерел мусульманського віровчення і права. На думку сунітів, світського і духовного главу – халіфа-імама – повинні обирати члени громади, і спадковість тут ваги не має.

Суфізм – містична течія, представники якої закликали цілком відмовитися від усього земного і повністю присвятити себе Богові. Суфії створили власні братства, що нагадують ордени християнського чернецтва. По всьому ісламському світі братства суфіїв побудували спеціальні будинки для мандрівних суфіїв – *дервішів*.

З часом у суфізмі склалася й містична традиція, було розроблено власну мову, вироблено особливі обряди і вправи, що сторонньому спостерігачеві нагадували танець. Виконання цих вправ у поєднанні з багаторазовим повторенням молитовних формул, спеціально дібраним музичним супроводом, уживанням тонізуючих напоїв, на думку суфіїв, має привести до зречення від земного світу і наближення до божественної реальності.

В ісламському світі шиїти й інші близькі до них течії становлять меншість (менш як чверть від загальної кількості мусульман), але вони дуже активні і значно впливають на мусульманський рух не тільки на Сході. Шиїзм поширений в Ірані й Іраку, Лівані, Ємені, Бахреїні, Азербайджані.

Питання 4. Релігія і церква в сучасній Україні

В Україні представлені три відгалуження християнства, але половина всіх релігійних громад у країні належить до православ'я. Організаційно православні громади поділені між трьома Православними Церквами:

- *Українська Православна Церква Московського патріархату;*
- *Українська Православна Церква Київського патріархату;*
- *Українська Автокефальна Православна Церква.*

З кінця XVI ст. в Україні діє Українська Греко-Католицька Церква (зараз налічує 6 млн. вірян). Загалом католицькі та уніатські громади становлять приблизно шосту частину всіх релігійних організацій в Україні.

В Україні перші протестантські громади з'явилися у XVI ст., через кілька десятиліть після початку Реформації. Сьогодні у країні репрезентовано різні

напрями протестантизму. Разом протестантські організації за кількістю становлять майже третину всіх релігійних громад України.

В цілому в Україні спостерігається ситуація зростання кількості вірян, однак релігійність багатьох з них лишається поверховою, атрибутивною. Більше віруючими себе визнає населення Західної України, у той час як нетрадиційні релігійні течії та секти набувають особливого поширення на Сході України.

Питання 5. Державно-церковні відносини в Україні та їх правове забезпечення

Події середини 1980-х – початку 1990-х років спричинилися до **значних змін у релігійному житті України:**

1) наявна **чітка тенденція зростання питомої ваги вірян серед дорослого населення** (понад 18 років) України. Якщо у 1991 р. тих, хто називав себе вірянами, було трохи більш як 40%, то у 2002 р. їх уже понад 60%;

2) помітно **пожвавились інституційні прояви релігії**. Загалом на 1 січня 2005 р. у країні діяли приблизно 30 тис. релігійних громад. Це приблизно у п'ять разів більше, ніж у 1988 р.. В Україні налічується майже 28 тис. священнослужителів, 378 монастирів (6184 ченців), відкрито більш як 160 духовних навчальних закладів із майже 20 тис. слухачів, 12 тис. недільних шкіл, виходить друком понад 350 часописів і газет релігійного змісту. У розпорядженні релігійних організацій перебуває понад 20 тис. культових споруд (церкви, храми, мечеті, синагоги тощо), ще приблизно 2,5 тис. будуються;

3) **розширився релігійний спектр**. На сьогодні в Україні кількість відомих релігій сягнула 115, однак 99,5% всіх релігійних утворень належать до 25 основних віровизнань чи напрямів;

4) **стався розкол в українському православ'ї**. Нині в Україні діють:

- **Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ)**, що перебуває під духовною опікою глави Українських Церков в Америці і в діаспорі, – понад 1200 організацій;

- **Українська Православна Церква Київського патріархату (УПЦКП)**, її очолює патріарх Київський і Всієї Русі-України – 3600 релігійних організацій;

- **Українська Православна Церква Московського патріархату (УПЦМП)** – 10700 релігійних організацій.

Сьогодні релігійна мережа **Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ)** повністю відновлена на рівні 1930-1940-х років – періоду її найвищого розквіту. За кількістю релігійних організацій (3532) вона посідає третє місце в Україні. Діють понад 800 громад власне **Римсько-Католицької Церкви**.

Майже третина релігійних організацій в Україні є **протестантськими**. Вони представлені трьома «пізньопротестантськими» Церквами: *баптизмом; адвентизмом; п'ятдесятництвом*.

Особливості сучасного стану протестантизму в Україні:

1) протестантизм є найдинамічнішою конфесією, вплив якої на релігійне життя в Україні, за прогнозами, й надалі зростатиме;

2) протестантизм дедалі більше набуває національно маркованих рис. Дедалі частіше він лозиціонує себе як невіддільну складову релігійної історії українського народу, його загальної культури.

Іудаїзм нині в Україні поділяється на сім течій, які разом нараховують 251 об'єднання. Найвідоміший з них – *Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних громад*. Створено 120 культурних єврейських центрів, організацій, товариств. Товариства єврейської культури діють у 70 містах. У багатьох населених пунктах розгорнули свою Діяльність представництва міжнародної єврейської організації «Сохнут».

Продовжується відродження **мусульманських релігійних громад**. Станом на 1 січня 2005 р. мусульманських громад в Україні понад 470. Вони розділені між чотирма управліннями. Найбільше громад має *Духовне Управління мусульман Криму* – 333.

Неофіційно до десятки найпоширеніших в Україні конфесій увійшли також представники нового релігійного руху – «Свідки Єгови» (за їхніми даними – 1400 об'єднань, кількості тисяч членів і прихильників).

Висновки:

1. Всі світові релігії мають по кілька напрямів або течій, що говорить про відсутність єдності вірян в межах одного віровчення та про існування релігійних конфесій.
2. Найбільш численною релігійною конфесією християнства є католицизм, тоді як в нашій державі – це православ'я.
3. В Україні за часів незалежності кількість вірян збільшується (це переважно православні християни), але релігійність багатьох з них є виключно атрибутивною.

Тема : Релігійна свідомість. Зв'язок релігій з історією світової філософії. Соціальні інститути та спільноти.

Навчальна мета: розкрити сутність понять свободи совісті та свободи віросповідання та їх правову регламентацію в нашій державі.

Виховна мета: формувати толерантне ставлення до людей різного віросповідання.

Розвивальна мета: спонукати до критичного сприйняття інформації та здатності аргументовано обстоювати власну думку.

Методична мета: використання запланованих помилок у тексті лекції з метою активізації процесу навчання.

План

1. Свобода совісті та свобода віросповідання.
2. Релігія як форма онтологічного самовизначення людини.
3. Суспільні функції релігії.

4. Вільнодумство.

Література :

1. Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора А. Колодного. – К., 2000.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К., 1994.
3. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс. – СПб., 1993.
4. Дулуман Є. К., Закович М. М. Релігієзнавство / Є.К. Дулуман. — К., 2000.
5. Классики мирового религиоведения. Антология. – М., 1996.
6. Васильєв Л. С. Релігієзнавство / Л.С. Васильєв. – К., 2002.
7. Гараджа В.И. Религиоведение / В.И. Гараджа. – М., 1995.
8. Історія і теорія релігії та вільнодумства / За ред М.М. Заковича. – Київ, 1996.
9. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П.Л. Яроцького. – К., 1999.
10. Лубський В.І. та інші. Історія релігій / В.І. Лубський та інші. – К., 2002.
11. Лубський В.І. Релігієзнавство / В.І. Лубський . – К., 1997.
12. Мішалова О.В. Релігієзнавство. Навчальний посібник / О.В. Мішалова. – Кривий Ріг, 2015.
13. Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
14. Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика, логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
15. Прибутько П. С. Релігієзнавство : посіб. для підгот. до іспитів / П. С. Прибутько. – 4-те вид., стер. – Київ : Паливода А. В. [вид.], 2013.
16. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: Курс лекцій / А.А. Радугин. – М., 2001.
17. Релігієзнавство : навчальний посібник / В. Л. Петрушенко, О. П. Петрушенко, М. П. Скалецький ; ред.: В.Л. Петрушенко, О.П. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2014.
18. Релігієзнавство: Навчальний посібник / за ред. М.Ф. Рибачука. – К., 1997.
19. Релігієзнавство: Підручник / За ред. В.І. Лубського, В.І. Теремка. – К., 2000.
20. Релігієзнавство: Підручник / За ред. О.П. Сидоренка. – К., 2007.
21. Релігієзнавчий словник. – К., 1996.
22. Яроцький П. Л. Релігієзнавство (Сучасні релігійні процеси у світі й Україні) : підручник / П. Л. Яроцький ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, Від-ня релігієзнавства. – К. : Кондор, 2013.
23. Яртісь А. В. Релігієзнавство : відповіді на питання екзаменац. білетів : навч. посіб. / А. В. Яртісь, А. Ю. Васьків. – К. : Знання, 2012.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>

<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Свобода совісті та свобода віросповідання

Поняття **свободи совісті** є складним за змістом. Совість – це здатність особи здійснювати моральний самоконтроль і нести відповідальність за свої погляди і вчинки перед людьми, вдаватися до самооцінки таких вчинків. Свобода – це також можливість і здатність робити вибір згідно своїм переконаннями, обумовлювати свої вчинки світоглядними уявленнями, що спрямовані за власними бажаннями.

Отже, **свобода совісті** в широкому розумінні – це можливість і здатність людини робити власний вибір, нести відповідальність за вчинки й думки згідно зі своєю совістю. Вона є складником духовної свободи людини.

Віротерпимість – це визнання права людини сповідувати поряд із державною релігією інші віровчення, за суттєвого обмеження впровадження їх у суспільстві. Віротерпимість – це терпиме ставлення до існування, окремо від офіційної релігії, інших віросповідань.

Свобода віросповідання – це право людини вибирати і сповідувати будь-яку релігію, їхня рівність перед законом, а також рівні можливості користування політичними і громадянськими правами. Свобода віросповідання також регламентувалася правовими актами держави.

Тісне поєднання офіційної релігії та державного апарату породжує різні варіанти клерикальної держави. В одних країнах клерикальний вплив поширюється на різні сфери суспільного буття. Визнання особливого становища певної церкви зафіксовано в конституціях 42 держав; законодавство 30 країн обумовлює зайняття вищих посад в державі прийняттям релігійної присяги; в 17 країнах посаду глави держави можуть обіймати тільки ті особи, які належать до офіційної церкви. Існує чимало держав, у яких офіційної релігії немає, наприклад, США, Росія.

Зasadничі принципи релігійної свободи викладено у декількох міжнародних правових документах:

- Загальній Декларації прав людини, ухваленій ООН у 1948 р.;
- Міжнародному пакту про громадянські й політичні права (1966 р.);
- Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на підставі релігії чи переконань (1981 р.).

Правові гарантії свободи совісті та релігії в Україні встановлено Конституцією України, Законами України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про освіту», «Про альтернативну (невійськову) службу» та деякими іншими. Ось якими є ці гарантії:

- свобода совісті, релігії;

- гарантії рівності особи перед Законом незалежно від її релігійних переконань, участі в релігійних організаціях, конфесійної приналежності; •
- забезпечення прав релігійних меншин;
- окремішність Церкви й держави.

Обмеження свободи совісті та релігії встановлюються у таких сферах:

- у *царині політичної діяльності*. Релігійні організації не мають права брати участь у діяльності політичних партій, висувати кандидатів до органів державної влади;
- у *сфері міжнародних зв'язків*. Згідно зі ст. 14 Закону України, іноземці можуть займатися проповіданням релігійних віровчень, виконанням релігійних обрядів лише у тих релігійних організаціях, на запрошення яких вони прибули до країни і за погодженням із відповідними державними органами;
- у *царині освіти*. Тут діє принцип *відокремлення релігії від освіти*. Згідно з цим принципом освіта в Україні має науковий, світський характер. Проте релігійні організації мають право створювати для релігійної освіти дітей та дорослих навчальні заклади і групи, а священнослужителі мають право брати участь у навчально-виховному процесі у школах, надавати педагогам консультативну допомогу.

Однією із невіддільних конституційних гарантій забезпечення свободи совісті та релігії в Україні є *право на альтернативну (невійськову) службу*. Цю службу громадянин проходить, якщо виконання військового обов'язку суперечить його релігійним переконанням. Альтернативну службу громадяни проходять на державних підприємствах, в установах та організаціях соціального забезпечення, охорони здоров'я та навколишнього середовища, а також у сфері комунального, сільського господарства тощо.

В Україні діє *коопераційна модель відносин між державою і Церквою*: держава дотримується нейтралітету щодо релігії. Тому до участі в офіційних заходах запрошуються представники всіх трьох Православних Церков, Римсько-Католицької та Греко-Католицької Церкви, протестантських, мусульманських та іудейських об'єднань.

Для регулювання відносин між Церквою та державою в Україні до 2005 р. діяв Державний комітет у справах релігії. Утворено Всеукраїнську Раду Церков та релігійних організацій. Вона є представницьким міжконфесійним консультативно-дорадчим органом, що діє на громадських засадах.

Питання 2. Релігія як форма онтологічного самовизначення людини

Домінуючим поглядом на походження релігії є визнання того, що вона є невід'ємною складовою людського буття. Тобто вважається, що людина онтологічно залежна від релігії. Таке бачення виникло не сьогодні, не є надбанням лише сучасних філософських шукань.

Ідея єдності людини і Бога. Ідею єдності людини з божественною субстанцією можна знайти вже у ранньофілософських вченнях. Так, про божественну частку в людині говорив давньогрецький філософ Платон (427–347 до н. е.). Щоправда, ця частка в його розумінні має «демоністичний характер».

Притаманна людині надприродна субстанція з часом абсолютизується, а тому гностичні вчення, наприклад, не задовольняючись традиційним поділом на душу і тіло, виділяли третій центр – «внутрішнього Бога». Цей духовний центр набуває властивостей іскри, яка то ледь тліє, то розгоряється, перевтілюючи все людське єство у світло. Влада цієї іскри абсолютна, оскільки навіть незначний її порух здатний зруйнувати на перший погляд непорушний світ.

Образ іскри, що тліє в людині, був властивий не тільки гностичним мислителям. Він близький і неоплатонікам, і першим християнським богословам. Основоположник християнської антропології, теолог Августин Аврелій (354–430) також мав подібні погляди, висловлюючи думку, що люди не шукали б Бога, якби в певному розумінні його вже не мали. Ідею природного походження релігії розвивав і французький математик, фізик, філософ Блез Паскаль (1623–1662). Його філософська антропологія хоча і сягала своїми витокami релігійно-філософського вчення Августина, однак була наповнена новим змістом і позначена свіжістю висновків.

У філософській концепції Августина людина – субстанція, побудована з двох компонентів – безсмертної нематеріальної душі і смертного тіла. Вони хоч і мають одне джерело походження – Бога, все ж докорінно відрізняються один від одного: душа домінує абсолютно, а тіло постає лише як знаряддя душі.

У філософії Паскаля людина вже цілісна, переважно хуховно-природна істота, яка має свої власні ціннісні характеристики і самотійний творчий потенціал. Але ця цілісність переповнена глибокими духовно-моральними суперечностями. Вона не тільки наділена здатністю усвідомлювати, мислити, а й переобтяжена пристрастями. Маючи і розум, і пристрасті, людина безперервно воює сама із собою, оскільки мириться з розумом тільки тоді, коли бореться з пристрастями, і навпаки. Тому вона завжди страждає, її повсякчас роздирають суперечності. За таких умов індивід потребує онтологічного гаранта свого буття. Паскаль на основі християнської віри намагався віднайти начало, яке б дало змогу привести антиномії людського існування до єдиного знаменника. Філософ хотів подолати ситуацію, коли навколо нас немає нічого непорушного, і ми жадаємо отримати нарешті твердий ґрунт та спорудити на ньому вежу, вершина якої б сягала безконечності. Мислитель будує таку вежу як ієрархією цінностей: тілесні – найнижчі, духовні – вищі й надприродні блага – найвищі. Ця ієрархія є не що інше, як тлумачення платонівсько-християнської ідеї Августина.

Та все ж специфічного звучання концепції Паскаля надає апофеоз «порядку серця», «логіки серця» як найвищої, вкоріненої у надприродному, емоційно цілісної пізнавальної інстанції особливого гатунку, що перебуває над чуттєвістю і розумом і безмежно їх переважає. Знаменитий афоризм Паскаля «серце має свої резони, яких не знає розум» свідчить, що образ серця в його інтерпретації набуває рис містично-іраціонального начала. Воно здатне до безпомилкового інтуїтивного осягнення надприродних сутностей, доступних не розуму, а вірі. Отже, «серце» набуває рис своєрідного «інструмента» віри, що має власну логіку, відмінну від логіки звичайного мислення.

«Логіка серця» Паскаля мала величезний вплив на творчість М. Шелера – творця нової парадигми розуміння місця людини у світі. Її специфіка полягала в

усвідомленні того, що становище людини не вміщується в наявні онтологічні координати. Тому буття людини є парадоксальним: з одного боку її становище є привілейованим (вона нібито панує над світом), з іншого – вона є недостатньою істотою порівняно з твариною. Цей погляд поділяли також німецькі філософи Йоган-Готфрід Гердер (1744– 1803) і Арнольд Гелен (1904–1976) та ін.

Релігія – засіб утвердження людини у світі. Поставивши себе поза природою, людина завжди потребувала засобів утвердження у світі. З непоборним бажанням порятунку (як індивідуального, так і родового), на основі й за допомогою багатой уяви вона населяла світ різними образами. Вони захищали, допомагали чинити опір страху перед невідомим, смертю, небуттям. Спочатку засобом подолання такого страху був ритуальний танок, під час якого людина зливалася із сакральним, у неї з'являлося відчуття життєвої повноти, власної вкоріненості у світі.

Потім з'являється міф (або «природна релігія»). Його принцип – «усі є все» чи «всі у всьому». У міфі людина шукає опори не в «мікрокосмі» власної свідомості, а в «макрокосмі» навколишньої дійсності. У міфологічній картині світу, де все з усім пов'язано, індивід відчувається гвинтиком у механізмі космічного світопорядку. Гасло такого індивіда – «без мене Космос неповний, але і я без Космосу ніщо». Із плином часу цей принцип втрачав свою значущість.

Віра в надчуттєву реальність змінює статус міфа. Наповнюючись релігійним змістом, він перестає бути універсальним засобом освоєння світу. Згодом людина починає шукати основи свого буття не у зовнішньому світі, а у власному, внутрішньому. Її інтуїтивно знаходить у самій собі Бога – надприродне, яке пронизує все її єство. Засобом спілкування з ним стає релігійна віра.

Пошук Бога як відкриття себе. Релігійна віра показує людині, що Бог пронизує і душу, і тіло. Ось чому в релігії людина самостверджується як духовно-тілесна істота. Якби шлях до Бога проходив тільки через абстрактне мислення, то віра була б надбанням невеликої групи людей. Насправді вона притаманна як малоосвіченому селянинові, так і вченому, що стоїть на вершині наукових знань. Адже духовне пізнання є плодом живої інтуїції. Буття Бога нерозривно пов'язане з відчуттям його реальної присутності в житті. Це відчуття з'являється як безпосереднє «бачення», наповнене такою ж внутрішньою достовірністю, яку має бачення власного «Я». Лише завдяки інтелектуальному осмисленню буття набуває форми вираження в поняттях і символах. Недаремно ще давньогрецький філософ Плотін (205– 270) говорив, що коли ми бачимо Бога, то бачимо його не розумом, а чимось вищим, ніж розум. Поза таким живим спогляданням й живою вірою будь-яке уявлення Бога залишається мертвою схемою.

Релігійні почуття не можна звести до жодної зі сфер людського духу – ні до моралі, ні до мистецтва тощо. Це – своєрідні, неповторно індивідуальні почуття благоговіння. Вони переконують людину в реальності божественного світу не тим, що різними раціональними доказами доводять його існування, а тим, що свідчать про живий, безпосередній зв'язок із Богом. Повірити – означає узріти Бога.

Людині притаманна потреба пов'язувати своє існування з чимось вищим, священним, щоб пізнавати непізнане, пояснювати саму себе, створювати у свідомості всеосяжну картину світу, що давала б їй змогу відповідати на питання, де вона є і що мусить робити. У той же час своє життя вона мусить прожити сама,

не наслідуючи зразків роду, кожен раз беручи відповідальність за власні вчинки на себе. Бо людський дух є не родовим, а особистим. Тому він здатний до індивідуального розвитку, до вільного вибору й до вільної постановки мети життя і діяльності.

Людський дух – здатність людини відчувати, виявляти вольові зусилля, визначати мету життя і творчо діяти.

Завдяки релігії до людини приходить відчуття реальності першооснови, першоджерела, що стоїть над будь-яким буттям. Ця першооснова відкривається духу, що усвідомлює свої власні глибини, як сама очевидність, як сама абсолютна правда. Перед цією глибинною надбуттєвою реальністю всі слова та імена є справді, як говорить Фауст, «звук і дим». Яке б слово чи ім'я ми не вживали, воно не буде адекватним таємничій, незбагненній глибині та всеохоплюючій повноті того, що мається на увазі, бо повністю видозмінюватиме чи звукуватиме його зміст.

Найчастіше цю першооснову називають Богом, Святиною, божеством, що не є ані частиною, ані елементом предметного буття.

Бог – першооснова реальності, верховна надприродна сутність, яка наділена вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу і причиною всього, що в ньому відбувається.

Бог не постає перед людиною на зразок певних явищ. Людина не «зустрічає», не «бачить» Бога у зовнішньому світі, а відчуває його, відкриває для себе в собі таємничим актом прозріння. Відтак сама людина є «місцем Бога». Її завдання – власними внутрішніми зусиллями, творчою працею пробудити у глибинах власної душі божественне, актуалізувати його. У цьому процесі духовного творення зусилля розуму, почуттів і волі мають солідаризуватися. Тому буття з Богом завжди є глибинно-внутрішнім, потаємно-інтимним життям душі. Цей акт внутрішнього спілкування з Богом збагачує особистісний ціннісний світ людини необхідними істинами, що формують її духовність, застерігаючи від збочення до бездуховності буденного життя. Тож піднятися до Бога – означає відкрити в собі самого себе, знайти в собі глибинну таємницю і перевершити себе.

Буття з Богом – внутрішнє саморозкриття людини стосовно Бога через акт прозріння.

Тож Бог необхідний як вічна твердиня, вічне життя, абсолютне благо і всеохоплююче світло розуму. Щоб людина, незважаючи на її безсилля, сліпоту, згубність пристрастей та швидкоплинність життя, була не тільки «творінням» Бога, його «рабинею», а й вільною учасницею Божого життя. Щоби, слугуючи йому, не гасила й не марнувала своє власне життя, а навпаки, утверджувала, збагачувала та освітлювала його. Саме релігія дає безпрецедентну можливість, яку не знайти деінде ще, – можливість закріпитися, утвердитися в абсолютному.

Питання 3. Суспільні функції релігії

Релігія, як і будь-яка форма суспільної свідомості, задовольняє певні потреби особи та суспільства, виконує певну соціальну функцію, що визначає її спосіб

діяння у суспільстві та багатоманітність соціальних функцій. Зазначимо основні з них.

Компенсаційна. Це найважливіша з функцій релігії. Вона ілюзорно, тобто в уяві самого віруючого, надає йому того, чого йому бракує в реальному житті: щастя, життєвих благ, здоров'я, захисту від життєвих негараздів. Релігія втішає людину в її стражданнях, обіцяє вічне життя і райське блаженство, закликає покладати всі надії на наймилостивішого Бога. Важливе значення має психологічний аспект компенсації – зняття стресу, катарсис, духовна насолода, надія на милосердя Боже.

Світоглядна. Людина не може жити без світогляду, який є духовною основою її особистості. Релігія формує релігійний світогляд людини, замінюючи реальні знання ілюзорними уявленнями, істинність яких не піддається сумнівам.

Релігійний світогляд сприймається без доказів, перевірки досвідом і практикою, береться на віру. Релігійний світогляд задає певні критерії або параметри, здебільшого догматичні, з точки зору яких згідно з ним мають осмислюватися природа, суспільство і людина, забезпечуватись відповідне цілепокладання і поведінка людей.

Інтегративна. Релігія є засобом об'єднання єдиновірців своїм віровченням. Масштаби цього об'єднання поширюються в межах релігійної громади і навіть усього суспільства.

У ранніх суспільних формаціях релігія освячувала початок і завершення трудових процесів, брала участь у соціалізації особистості через хрещення, вінчання, похорон, супроводжувала людину від колиски до домовини. Вона ж як світогляд зводила до основного знаменника всі інші елементи духовного життя суспільства. Водночас нерідко вкорінювала незгоди між людьми різних релігійних орієнтацій.

Регулятивна. Релігія через систему своїх духовних цінностей, норм і правил впливає на приватне і громадське життя людини, багато в чому визначаючи її поведінку, життєву позицію, весь Уклад існування.

Апологетична. Ця функція спрямовується на обґрунтування істинності та захист від критики того чи іншого віровчення, основних догматів і принципів релігії.

У класовому суспільстві офіційна релігія є ідеологічним підмурком, духовною опорою влади панівних класів. Останні, наприклад, активно використовували християнські принципи: «Віддайте кесарю кесарево, Богу – Боже», «Усяка душа нехай буде покірна вищій владі, бо немає влади не від Бога, існуюча ж влада від Бога встановлена. Тому той, хто чинить опір владі, чинить опір Божому встановленню»; «Кожен залишається у тому званні, в якому покликаний»...

Згодом функції релігії зазнали змін, але вона завжди залишалась важливим суспільним інститутом. Апологетична та інші соціальні функції релігії здійснюються у різному обсязі та з неоднаковим ступенем інтенсивності. Це залежить від конкретно-історичних умов, у яких задіяні численні чинники суспільного життя. Відмінності полягають у динаміці й акцентах, але наявність соціальних функцій релігії, принаймні у тенденції, не має винятків.

Питання 4. Вільнодумство

Вільнодумство – це ідейна течія, що проголошує право розуму на вільний критичний розгляд положень релігії, а також незалежне від релігії дослідження світу, захищає право особистості на вільний вибір життєвої позиції, заперечення релігійної догматики і церковної обрядовості з раціоналістичних позицій, відстоювання свободи розуму і науки від релігії. Як самостійна течія вільнодумство окреслюється на рубежі XVII-XVIII ст., термін «вільнодумство» вперше використав англійський філософ-деїст А. Коллінз в «Міркуваннях про вільнодумство», найбільш послідовно ідеї вільнодумства були розвинені представниками французького Просвітництва, але як явище вільнодумство в різноманітних модифікованих формах виникло набагато раніше. Серед історичних форм вільнодумства доцільно виокремити наступні: скептицизм, пантеїзм, деїзм, атеїзм.

Скептицизм (від грецьк. *skeptikos* – той, що досліджує, розглядає) виказує сумнів щодо істинності релігії і окремих її положень. Скептицизм, водночас, є напрямком давньогрецької філософії, який заперечував можливість достовірних знань і віру у можливість раціонального обґрунтування норм поведінки. Критика релігії з позицій скептицизму ставить під сумнів існування загробного потойбічного світу і дійовість релігійних обрядів, необхідність виконання культових дій, сакральність релігійних текстів і предметів.

У **пантеїзмі** (від грецьк. *pan* – все, *theos* – Бог) Бог ототожнюється зі світом, природою. Прибічники пантеїзму розглядають бога не як надприродну субстанцію, трансцендентне начало, а як Абсолют (безособовий дух), злитий з природою в єдине ціле. Пантеїстичні ідеї є досить давніми. Вони сягають часів, коли не існувало навіть поняття Бога як єдиного світового духу, і спостережувані вже у брахманізмі, індуїзмі, даосизмі, філософії стоїків і неоплатоніків. Термін «пантеїзм» вперше вжив нідерландський теолог Й. Фай (1709), а концептуальну систему ідей пантеїзму вперше виклав англійський філософ Дж. Толанд у «Пантеїсти коні» (1720).

Натуралістична тенденція пантеїзму, що з особливою силою почала виявлятися в епоху Відродження, «розчиняє» Бога в природі, Всесвіті. Для неї Бог є «нескінченний максимум» (М. Ку-занський), він існує лише «в речах» (Дж. Бруно, Дж. Кардано, Т. Кампанелла); Бог і природа – єдина субстанція (Б. Спіноза); Бог – безособова й уможлядна «форма», яка облаштовує «Матерію» (Г. Сковорода).

Прибічники **релігійного пантеїзму** значною мірою спиралися на неоплатонівське вчення про еманацию, розвивали концепції вічного позачасового породження природи безособовим Богом. Вони «розчиняли» природу в Богові, вважали його безособовим світовим духом, що схований у самій природі. Звідси й твердження про наявність Бога у всіх процесах і явищах (І. Еріугена, І. Екхарт, М. Мальбранш та ін.).

Деїзм (від грецьк. *deis* – Бог), на відміну від теїзму і його віри в існування Бога – творця світу, витлумачує Бога безобис-тісною першопричиною світу, тобто вищим Розумом, з буттям якого пов'язана побудова Всесвіту. Створивши світ, він

не втручається в процеси і явища, що відбуваються в ньому. Сягаючи своїми витокami античної (Демокріт) філософії, деїзм набуває чітких форм лише в XVII ст. Його засновником вважають лорда Г. Чербері (Англія, 1624), який розвинув ідею релігії розуму.

Атеїзм (від грецьк. а – частка заперечення і deis – Бог, буквально безбожжя) – система поглядів, що заперечує релігійні уявлення (віру в бога, в безсмертя душі, в потойбічний світ, в воскресіння з мертвих, тощо) і релігію в цілому. Атеїзм як система поглядів не зводиться лише до історичної, філософської та природничої критики релігії. Атеїзм своєрідно розкриває специфіку і сутність релігії, пояснює причини виникнення, соціальну природу релігії. Атеїзм виникає у давні часи в межах матеріалістичної філософії. Обсяг і зміст поняття атеїзму трансформувалися зі зміною епох. Історія свідчить про різноманітні форми атеїзму: стихійний атеїзм, теоретичний атеїзм, войовничий атеїзм (Маркс, Ленін), імморалізм (Ніцше). Радикальний атеїзм пояснював релігію як наслідок невігластва і оман, пропонуючи звільнення шляхом поширення грамотності і просвітництва, деякі атеїсти пропонували менш радикальні заходи, а саме, заміну старої релігії новою, наприклад, релігією «людських стосунків».

Висновки:

1. Релігійна свобода людини виявляється у свободі совісті та віросповідання, визнання яких забезпечено як міжнародними нормативно-правовими актами, так і вітчизняними.
2. В Україні діє коопераційна модель відносин між державою і Церквою: держава дотримується нейтралітету щодо релігії. В той самий час розширився релігійний спектр і пожвавились інституційні прояви релігії в нашій державі.
3. Релігія є невід'ємною складовою людського буття та важливим чинником суспільних відносин.
4. Альтернативою релігійної свідомості виступає вільнодумство – ідейна течія, що проголошує право розуму на вільний критичний розгляд положень релігії, а також незалежне від релігії дослідження світу, захищає право особистості на вільний вибір життєвої позиції.

Тема : Гуманістичний зміст історії виникнення і розвитку філософії.

Навчальна мета: надати характеристику історико-філософському процесу; ознайомити з філософськими школами Стародавнього Сходу; розкрити сутність розуміння мудрості як безпосереднього джерела щастя у тлумаченні античної філософії; охарактеризувати морально-етичну проблематику у творчості Сократа, Демокрита, Платона, Аристотеля та Епікура; окреслити особливості середньовічної філософії; розкрити зміст філософських ідей епохи Відродження і Нового часу; надати загальну характеристику німецької класичної філософії.

Виховна мета: формувати толерантне ставлення до різних світоглядних концепцій та плюралізму думок.

Розвивальна мета: спонукати до пізнавальної діяльності; розвивати самостійне, критичне та неупереджене мислення.

Методична мета: використання презентації та відеороликів як засобів активізації процесу навчання.

План

1. Історико-філософський процес. Філософські школи Стародавнього Сходу (конфуціанство, даосизм, індійська філософія).
2. Антична філософія.
3. Особливості середньовічної філософії та філософські ідеї епохи Відродження.
4. Філософія Нового часу та епохи Просвітництва.
5. Класична німецька філософія.

Література:

- 1.Аблеев С.Р. Философия в схемах и таблицах/ С.Р. Аблеев. - М.: Высшая школа, 2004.
- 2.Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій / І.В. Бичко. - К., 2001.
- 3.Горлач М.І. Філософія: підручник / М.І. Горлач.—Харків, 2000.
- 4.Історія філософії : підручник / [Ярошовець В. І. та ін.] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Ярошовця ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Карпат. ун-т ім. Августина Волошина. – Ужгород : Патент, 2014.
- 5.История восточной философии: Учеб. пособие / отв. ред. М.Т. Степанянц. – М., 1998.
6. Мусский И.А. 100 великих мыслителей. – М., 2002.
- 7.Надольний І.Ф. Філософія: посібник / І.Ф. Надольний. -К., 2004.
- 8.Орлов С.В. История философии / С.В. Орлов. – СПб., 2007.
- 9.Петрушенко В.Л. Основи філософських знань / В.Л. Петрушенко. – К., 2002.
- 10.Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
- 11.Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика , логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
- 12.Плахтій М.П.Філософія: навч.-метод. посіб. / М.П. Плахтій, Т.В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013.
- 13.Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів. Під редакцією В. Л. Петрушенка. - Львів, 2003.
- 14.Причепій Е.М., Черній А. М, Гвоздецький В.Д. Філософія: Навчальний посібник / Е.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д.Гвоздецький. – К., 2003.
- 15.Радугин А.А. Философия: Курс лекций / А.А.Радугин. – М., 2001.
16. Спиркин А.Г. Философия: Учебник / А.Г.Спиркин. – М., 2001.

17. Філософія: Навч. посіб./Л.В. Губерський, І.Ф.Надольний, В.П. Андрущенко та інш. – К., 2006.
18. Философия: учебник для высших учебных заведений. – Ростов н/Д., 1999.
19. Філософія: Підручник для вищої школи. – Х., 2004.
20. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн./ За ред. Г.І. Волинки. – К., 2010.
21. Філософія: Хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / За ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>
<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1 Історико-філософський процес. Філософські школи Стародавнього Сходу (конфуціанство, даосизм, індійська філософія)

Філософія виникає приблизно в один і той самий час (VI ст. до н. е.) в трьох світових центрах: Індії, Китаї, Середземномор'ї.

Періодизація світового історико-філософського процесу:

1. Філософія Стародавнього Сходу (етична проблематика) – VIII-VI ст. до н.е.
2. Антична філософія (космоцентризм) – VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.
3. Філософія Середньовіччя (теоцентризм) – V-XV ст.
4. Філософія епохи Відродження (антропоцентризм) – XV-XVI ст.
5. Філософія Нового часу (емпіризм та раціоналізм) – XVII ст.
6. Філософія доби Просвітництва (+ соціоцентризм) – XVIII ст.
7. Класична філософія (матеріалізм, діалектичний підхід) – кінець XVIII-XIX ст.
8. Сучасна світова філософія: позитивізм, антропологічна філософія, прагматизм, релігійна філософія, фрейдизм, герменевтика, структуралізм тощо – XX-XXI ст.

Філософія Стародавнього Сходу:

I. Індійська філософія:

Староіндійське суспільство (перші державні утворення у II тис. до н.е) мало варново-кастовий лад. Міфологічно-релігійний світогляд. **Веди** (в перекл. з інд. «знати, відати»), написані приблизно за 1,5 тис. р. до н.е., були канонічним джерелом. Це – збірник міфів, текстів на честь богів та певні тлумачення давніх

світоглядних уявлень, написані віршами і прозою; склалися з 4-х частин (**Упанішади** – релігійно-філософські трактати).

Староіндійська філософія розвивалась у школах («*дашанах*»). Існували **дашани астиків** і **дашани нестиків**, які групувались на визнанні або запереченні Вед. В дашан астиків входили школи вчення, що визнавали авторитет Вед. Це **ортодоксальні вчення**: брахманізм, веданта, санкхья, йога (впорядкування – досягнення карми шляхом гармонізації фізичного, психічного та духовного станів людини), ньяя, вайшешика, міманса (пізнавальне відношення до світу, підпорядковане завданню спасіння, усунення страждань шляхом звільнення душі від безмежного колеса народжень; буття – це вселенський світовий моральний порядок; людина – прояв єдиного Божества, її шлях – аскеза і зосередженість на внутрішньому світові).

Одним з найдавніших ідеалістичних вчень був **брахманізм**, згідно з яким світ складається з невидимого, непізнаного, незмінюваного духу «брахмана», що не має ні початку, ні кінця. Розрізняли душу і тіло. Тіло – це зовнішня оболонка душі. Душа – вічна, безсмертна, але оскільки людина занадто прив'язана до свого тіла, до земного існування, то її душа підкоряється закону необхідності «кармі». «Карма» змушує душу щоразу після смерті тіла переселятися до іншого тіла. Потік цих перевтілень («сансара») триває нескінченно довго. Якщо ж людина може звільнитися від життєвих турбот, її душа перестане бути зв'язаною із земним світом, тоді і настає реалізація її тотожності з Брахманом.

Неортодоксальні вчення (даршани настиків: буддизм, джайнізм, чарвака-лоаята) – спрямовані на звільнення людини від безкінечних блукань душі і досягнення нею стану повного блаженства.

Джайнізм закликав людину підпорядковувати своє життя суворим аскетичним вимогам. Якщо людина витримає – вона переможець карми.

Буддизм – релігійне і філософське вчення, яке виникло у VI-V ст. до н.е. і згодом стало однією з світових релігій.

4 шляхетні істини:

1. Життя – це страждання (народження, хвороба, старість).
2. Страждання має свою причину – бажання і жага життя.
3. Припинення страждань можливе лише шляхом відмови від спраги життя.
4. Шляхів до виходу із страждання 8 (правильне судження, правильне рішення, мова, устремління, життя, увага, зосередження).

Людина, яка здатна пройти правильним шляхом, стає Буддою та досягає стану «нірвани» – повного припинення будь-яких хвилювань та розчинення у тиші світу.

Чарвака-лоаята – визнає існування тільки матеріального світу, заперечує існування Бога, сенс існування людини вбачає в щасті, яке людина має сама створити.

II. Філософія Стародавнього Китаю.

Духовний канон – «П'ятикнижжя» (У-Цзин), де в образно-міфологічній формі подано складники давньокитайського світобачення.

Версія походження світу: світ утворив першопредок Пань-Гу, який розколовши первинне яйце, виділив Небо від Землі.

Все на світі є результатом взаємодії двох протилежних початків буття – *Інь і Янь*. *Інь* уособлює темний, вологий, пасивний (жіночий) початок буття, а *Янь* – світлий, сухий, активний (чоловічий). Внаслідок взаємодії *Інь і Янь* утворюють 5 світових стихій: вогонь, воду, землю, дерево, метал.

Засновником **даосизму** вважається Лао-цзи. Даосизм заснований на уявленні про п'ять елементів, які є фізичним фундаментом Всесвіту. Даосизм наголошує на ідеї загальної рухомості і мінливості світу. Дао – це шлях, це вічне і безкінечне у русі; воно – основа всього суцього. Життя природи і людини підпорядковане всезагальному закону «Дао». Згідно з цим законом будь яка річ, досягши певного ступеня розвитку, перетворюється на свою протилежність.

Конфуціанство – філософська школа соціально-етичного спрямування Конфуція. На першому плані – проблеми людських стосунків та норм людської поведінки. Розробив концепцію ідеальної людини (шляхетного мужа) не за походженням, а завдяки вихованню в особі високих моральних якостей. Фундаментальним поняттям вчення є «*жень*» (гуманність).

Питання 2. Антична філософія

Антична філософія включає в себе філософську думку Стародавньої Греції та Стародавнього Риму (VI ст. до н.е. – VI ст. н. е.).

Особливості античної філософії:

1) ***космоцентричний характер***. Античні мислителі дошукувалися першооснови, з якої мало б походити все існуюче, і що б мало допомогти людині усвідомити сенс життя;

2) ***прагнення до раціонального осягнення навколишнього світу***, пов'язане зі спробами систематизувати знання, надати їм логічної обґрунтованості;

3) ***індивідуалізм***. Якщо у філософії Стародавнього Сходу йшлося про філософські школи, то антична філософія надзвичайно персоніфікована (наприклад, філософія Сократа, філософія Платона тощо).

У розвитку античної філософії традиційно виділяють **3 основні етапи**:

I етап (VI-V ст. до н.е.) – ***натурфілософський період*** або ***рання класика*** – епоха від виникнення філософії до часів Сократа. Філософів цього періоду називають *досократиками*. Це – Фалес, Анаксімен, Анаксимандр, Геракліт, Піфагор, Парменід та ін. Головна проблема – пошук першооснови світу (космоцентризм).

II етап (V-VI ст. до н. е.) – ***класичний період*** або ***висока класика***. Діяльність Сократа, Платона, Арістотеля та ін. Переорієнтація філософії з космоцентризму на антропоцентризм (тему людини).

III етап (IV-II ст. до н. е.) – ***пізня класика (елліністичний та римський періоди)***. Засновується багато філософських шкіл: епікурійці (засновник Епікур), кініки (Діоген Синопський), стоїки (Цицерон, Сенека, Епиктет) та ін.

Філософія досократиків:

Мілетська школа (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен). Головна проблема – пошук першооснови світу. Для **Фалеса** такою першоречовиною була вода, для **Анаксимена** – повітря. **Анаксимандр** позначив первісний стан буття абстрактним поняттям апейрон (безмежжя, сповнене творчої сили, яке реалізується у створенні світу).

Геракліт вважав першоосновою всього – вогонь. Всеосяжне божество – Логос – світовий розум. Все знаходиться у постійному русі («усе тече, усе змінюється», «в ту саму річку неможна увійти двічі»). Рухомі сили всіх процесів – боротьба («війна є батько всьому та мати всьому»). Визнавав відносність оточуючого світу (що добре для одних, є поганим для інших).

Піфагорійський союз – релігійно-філософська група, на чолі якої стояв **Піфагор**. Вони вважали, що в основі усього сущого лежить число. Число в піфагорійців – це і конкретний матеріальний елемент, який, наче цеглина, є складовою буття, і ідеальний вираз певних математичних та геометричних пропорцій, притаманних Космосу.

Елейська школа (Парменід, Зенон Елейський) характеризується суто абстрактним мисленням, запереченням чуттєво-просторового сприйняття дійсності. Буття і мислення тотожні – ось одна з головних ідей філософії **Парменіда**. Проблема буття і небуття він вирішував на користь буття: буття є, небуття немає, адже його неможливо помислити. Учень Парменіда **Зенон Елейський** є автором знаменитих апорій – парадоксальних тверджень, які дуже важко спростувати.

Атомісти (Демокріт) вважали, що і світ, і людина (її душа і тіло) складаються з атомів та порожнечі. Атом дослівно означає «неподільний». **Демокріт** вважається засновником матеріалістичного напрямку у філософії. («лінія Демокрита»).

Софісти (платні вчителі мудрості) і Сократ здійснили т.зв. антропологічний поворот у філософії – перенесли центр уваги з природи на людину (Протагор: «Людина є мірою всіх речей»).

Сократ – один з найбільш відомих філософів Стародавньої Греції. Він вважав, що предметом філософії може бути лише те, що доступне людині, тобто її душа, духовне начало. Самопізнання є, таким чином, головним завданням філософії («Пізнай самого себе», «Я знаю, що нічого не знаю...»). Відмовившись від пізнання природи, Сократ зосереджувався на дослідженні *етичних проблем*, розробляючи, головним чином проблему досягнення гідного, доброчесного життя. Головною цінністю проголошував знання, а своїм головним завданням – *навчити людину правильно жити*.

Свої ідеї Сократ викладав і відстоював у дискусіях. Автор т.зв. «методу **Сократа (маєвтика)**» – творчої дискусії між ним і його учнями, мета якої знаходження «істини» в бесідах, суперечках шляхом постановки низки запитань.

Платон – учень Сократа, засновник об'єктивно-ідеалістичного напрямку у філософії («лінія Платона»).

Основні принципи ідеалістичного підходу Платона:

1) існує два світи: **світ ідей і світ речей**. Усі речі виникають шляхом втілення ідеї в матерію;

2) **ідеї** – це безтілесні сутності, що перебувають поза матеріальним світом; становлять свій власний світ – світ ідеального буття: стабільний, постійний, вічний. Ідея постає взірцем, ідеалом для великої групи конкретних матеріальних речей. Вище над усе стоїть *ідея краси та добра*;

3) **матерія** є позбавленою самостійних якостей основою речей. Світ речей залежний від світу ідей, є хибним, нестабільним, змінним;

4) **пізнання ідей є вершиною пізнавального процесу**. Це своєрідне «пригадування» того, що ми вже знали – до того, як душа наша втілилася у фізичну оболонку. Щоб стимулювати це «пригадування», треба займатися філософією

Платон виокремив 7 типів держави: справедливі (монархія, аристократія, демократія) та несправедливі (тиранія, олігархія, тимократія – влада військових)

Найкращими формами держави вважав монархію та аристократію.

У 386 р. до н.е. відкрив в Афінах Академію – перший вищий навчальний заклад (проіснував понад 1000 років).

Арістотель – учень Платона, вчитель Олександра Македонського. Найвидатніший античний філософ, за висловлюванням Гегеля, «вчитель людства». Арістотель проголосив, що ідея та річ – це теж саме, тільки річ існує у реальності, а ідея – у нашому пізнанні. Речі складаються з матерії та форми.

Принципи буття: принцип розвитку (все на світі розвивається), принцип причинності (все пов'язане між собою), принцип доцільності (все для чогось потрібне). Вважав, що буття можна пізнати за допомогою 10 категорій: **буття – це сутність (субстанція), що має властивості кількості, якості, місця, часу, відношення, положення, стану, дії, страждання**.

Арістотель заклав теоретичні основи логіки як науки. Виокремив 6 типів держави: справедливі (монархія, аристократія та політія) та несправедливі (тиранія, крайня олігархія та охлократія – влада натовпу). Найкращою вважав політію – сукупність поміркованої олігархії та демократії, державу «середнього класу».

В 335 р. до н.е. відкрив в Афінах свою вищу школу під назвою Лікей.

Епікур – засновник школи епікурійців. Вважав, що доля людини залежить від неї самої та обставин, а не від богів; що душа людини смертна як і тіло, а тому людина має прагнути щастя у межах земного життя; що щастя людини складається у задоволенні, а останнє – це здоров'я, відсутність страждань, заняття улюбленою справою.

Питання 3. Особливості середньовічної філософії та філософські ідеї епохи Відродження

Середньовічна філософія (V-XV ст.) формувалася в умовах панування боослов'я у всіх сферах розумової діяльності.

Характерні ознаки:

- теоцентризм (у центрі всього ідея Бога);
- креаціонізм (світ і людина створені Богом);

- традиційність і замкнутість на собі, поверненість у минуле;
- повчальність та войовничість;
- догматизм. Зокрема, панування догматів (істин, як не треба доказувати) **про творення** (всього Богом) **та одкровенні** (Бога про Самого Себе у Біблії);
- підкреслювалася божественна сутність людини;
- проголошувався принцип свободи волі людини у межах божественного передвизначення;
- висувався догмат про спасіння людства шляхом прийняття гріхів Ісусом Христом на себе;
- світ можна пізнати тільки через віру у Бога;
- дискусія про всеблагість або всемогутність Бога тощо.

Основні представники: Тертулліан, **Августин Блаженний**, **Фома Аквінський**.

Основні філософські течії Середньовіччя:

- **апологетика** – обґрунтування християнства, яке на той час тільки-но утверджувалося, та його захист від тісно пов'язаної з «язичницьким» політеїзмом античної філософії.

- **патристика** – релігійно-філософське вчення, яке захищало християнську доктрину від язичників, державної влади. Зміст – монотеїзм, Бог – духовна сутність, яка перебуває за межами світу; людини – творіння Бога, її тіло – джерело гріховності; головне у пізнанні – пізнання шляху до Бога.

- **схоластика** – релігійне вчення, для якого характерне принципове панування теології над усіма іншими формами пізнання. Зміст – слід повною мірою використовувати можливості розуму в питаннях богопізнання.

Епоха Відродження (фр. – Ренесанс) починається в XIV – XV ст., а завершується в XVI – XVII ст. На зміну характерному для попереднього періоду теоцентризму приходять **антропоцентризм** і **гуманізм**. Відродження – це епоха художньо-естетична, орієнтована на мистецтво. Термін «відродження» свідчить про бажання людини повернути щось втрачене, віднайти в минулому відповіді на суттєві світоглядні питання. Людина стала центром філософських досліджень не лише як результат Божественного творіння, а й космічного буття, її аналізували не з погляду взаємодії з Богом, а з погляду її земного існування.

Головні напрями:

Гуманістичний (Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка)

Неоплатонічний (Микола Кузанський, Парацельс)

Натурфілософський (Леонардо да Вінчі, Ніколай Копернік, Джордано Бруно, Галілео Галілей)

Реформаційний (Мартін Лютер, Жан Кальвін)

Політичний (Нікколо Макіавеллі)

Утопічно-соціалістичний (Томас Мор, Томаззо Кампанелла).

Питання 4. Філософія Нового часу та епохи Просвітництва

XVII-XVIII ст. – це доба видатних досягнень філософії, науки і культури. XVIII ст. – століття вільнодумства. **Філософія Нового часу**, розвиваючись у

діалозі з наукою, приділила значну увагу дослідженням методу істинного пізнання. Особливості:

- орієнтація на природу як новий образ реальності та на науку;
- емпіризм та раціоналізм – універсальні методи пізнання;
- зв'язок з наукою. критика схоластики;
- філософія – наука про реальний світ;
- раціоналізм;
 - впровадження в науку експериментальних і математичних методів дослідження;

Англійський філософ **Френсіс Бекон** усі знання, усі науки підрозділяв на теологію і філософію. Перша з них має небесне, а друга – земне походження. У своєму головному творі «Новий органон» він говорить про те, що існують три шляхи пізнання: «шлях павука», що являє собою спробу виведення істин із чистої свідомості, «шлях мурашки», що являє собою збір розрізнених фактів при відсутності уміння їх узагальнювати і створювати повну теорію, і «шлях бджоли» – єдино істинний шлях наукового пізнання, що поєднує в собі переваги перших двох шляхів і в той же час позбавлений обмеженості кожного з них.

Ф. Бекон – основоположник емпірико-індуктивного методу пізнання.

Емпіризм (з грец.-досвід) – це такий філософський напрям, який визнає чуттєвий досвід основним і єдиним джерелом і змістом знання. Індукція – метод пізнання від конкретного до загального. Емпіричне тлумачення знання Ф. Беконом було продовжене **Томасом Гоббсом** і **Джоном Локком**.

Раціоналізм (з грец.- розум) – філософський напрям, який визнає розум основою пізнання і поведінки людей. Родоначальником раціоналізму є **Р. Декарт**. Він також використовував метод дедукції – від загального до конкретного.

Просвітництво зароджується на початку XVIII ст. в умовах абсолютизму. Вирізняльною особливістю Просвітництва було наполягання на тому, що **все в людському житті повинно бути піддане суду розуму**, а основним засобом культивування розуму є освіта і поширення знань. Просвітництво має специфічні риси:

- віра у необмежені можливості людського розуму, історичний оптимізм, віра в поступ науки і суспільства;
- людина від природи є доброю, але суспільство зле, воно штовхає її на злочини, робить нещасною. З цього логічно випливала необхідність приведення суспільства у відповідність до універсальних «природних законів»;
- людина – істота політична і тому здатна до створення правил, норм, законів, інститутів і установ, які регулюють відносини між людьми.
- просвітництво – це декларація і послідовне приведення в життя таких принципів, як релігійна й етична терпимість, захист невід'ємних природних прав людини і громадянина, критика забобів, втілених у релігіях, боротьба проти станових привілеїв і політичної тиранії.

Основні представники філософії Просвітництва: **Франсуа Аруе (Вольтер)**, **Шарль Монтеск'є**, **Жан-Жак Руссо**.

Питання 5. Класична німецька філософія

Німецька класична філософія була останньою формою класичної європейської філософії. Її загальна характеристика:

- увібрала в себе важливі досягнення усієї попередньої європейської філософії, починаючи з античної;

- вона піднесла на новий рівень формулювання та вирішення основних проблем попередньої філософії Збагатила філософії і науку цілою низкою ідейних надбань, до яких треба віднести насамперед чотири провідні принципи:

- **принцип активності, або діяльності:** в основі всіх знань, понять і думок лежить людська активність; ми знаємо лише те і настільки, що і наскільки увійшло в контекст нашої діяльності.

- **принцип системності знання:** будь-яке знання набуває свого обґрунтування, достовірності та виправдання лише в системі знань.

- **принцип розвитку:** у світі все пов'язане з усім; цей всезагальний зв'язок резюмується єдиним результатом – розвитком.

- **принцип рефлексії:** розвиток знань, а також і розвиток узагалі можливий лише тому, що кожен крок у процесах буття входить у єдине ціле. Тому розвиток постає поглибленням і збагаченням змісту тих процесів, що розвиваються. Розвиток відбувається через рух від неусвідомленого до усвідомленого, від усвідомленого частково – до усвідомленого повніше та ін.

Зазначені принципи широко використовує сучасна наука.

Найвідоміші представники німецької класичної філософії: **Іммануїл Кант, Йоганн Фіхте, Георг Гегель, Людвіг Фейєрбах** та ін.

До І.Канта вважали, що пізнання є результатом дії на людину зовнішніх чинників. При цьому людина пасивно сприймає дію світу на неї. Кант «перевернув» це співвідношення: він проголосив, що знання постають результатом людської (насамперед – розумової) активності. Звідси впливав висновок про важливе значення людської активності для пізнання.

У питаннях пізнання І.Кант перш за все намагається розв'язати питання про те, якою мірою можуть бути виправдані філософські судження, адже філософія веде мову про речі, які не можна спостерігати в досвіді. Такі судження Кант назвав **апріорними** «синтетичними» судженнями тому, що їх зміст поставав незалежним від досвіду (на відміну від апріорного знання Кант виділяв **апостеріорне** – таке знання, яке отримують з досвіду).

Проведені дослідження дозволили зробити Канту висновок, що речі самі по собі не можна пізнати. Кантом була висунута теза про можливість пізнання **«речей для нас»** та неможливість пізнання **«речей у собі»**, що стає основою кантівського **агностицизму**.

В етичному вченні Кант вводить поняття **«категоричний імператив»** – моральний закон, який потребує, щоб кожний індивід діяв так, щоб правило його поведінки ставало правилом поведінки кожного.

Висновки:

1. Філософська думка Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю знайомлять нас з оригінальними концепціями світобудови, природи людини, її життєвих завдань, людської долі та засадами людських взаємин в суспільстві. Ці концепції запровадили в філософське мислення цілу низку фундаментальних понять, які й по-сьогодні відіграють тут важливу роль.

2. Антична філософія – початок європейської філософії; в Стародавній Греції вона вперше відокремилась від інших напрямів людської життєдіяльності і накреслила майже всі основні напрями розвитку філософсько-світоглядної проблематики. Вона постає школою людського мислення, оскільки проходить певний завершений цикл: від космоцентризму – до антропоцентризму і проблеми пізнання.

3. При переході від античної епохи до середньовіччя в європейському світогляді відбулись досить радикальні зміни, пов'язані перш за все із тим, що тепер зусилля людства спрямовувались на засвоєння духовного. Ці зміни були зумовлені розповсюдженням в Європі християнства, яке ставило в центр уваги питання про спасіння душі та духовну досконалість.

4. Епоха Відродження, зберігаючи вихідні положення християнського світобачення, під впливом розвитку наук, зробила в цьому світобаченні нові наголоси – антропоцентризм, гуманізм, взірцем чого поставала античність.

5. Філософія Нового часу, розвиваючись у діалозі з наукою, приділила значну увагу дослідженням методу істинного пізнання і, таким чином, у методології цієї епохи на першому плані опинилися емпіризм та раціоналізм.

6. Німецька класична філософія постала як особливий, вищий етап у розвитку європейської філософії, як концентрація проблем, ідей та надбань класичного типу філософування. Так І. Кант, засновник німецької класичної філософії, поклав в основу своєї філософії принцип активності, згідно якого знання виникають внаслідок інтелектуальної конструктивної діяльності: людина лише тоді здатна углядити щось у дійсності, коли вона збудує в своїй свідомості певну її модель; завдяки послідовному проведенню цього принципу, І. Кант розробив струнку та деталізовану картину людського пізнання, а також зробив вагомі внески у цілу низку філософських дисциплін.

Тема : Філософія XIX - XX ст. Філософська думка України.

Навчальна мета: розкрити сутність філософської думки в Україні в історичній ретроспективі; охарактеризувати загальні положення марксизму, ірраціоналістичної філософії кінця XIX – поч. XX ст.; окреслити основні тенденції розвитку основних філософських напрямків сучасності.

Виховна мета: формувати толерантне ставлення до різних світоглядних концепцій та плюралізму думок.

Розвивальна мета: спонукати до пізнавальної діяльності; розвивати самостійне, критичне та неупереджене мислення.

Методична мета: використання презентації та відеороликів як засобів активізації процесу навчання.

План

- 1. Марксизм та неомарксизм.**
- 2. Західноєвропейська філософія кінця XIX – поч. XX ст.**
- 3. Філософія XX ст.**
- 4. Філософська думка в Україні**

Література:

- 1.Аблеев С.Р. Философия в схемах и таблицах/ С.Р. Аблеев. - М.: Высшая школа, 2004.
- 2.Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій / І.В. Бичко. - К., 2001.
- 3.Винниченко В. Відродження нації. У 3-х т. – К., 1996.
- 4.Габермас Ю. Філософський дискурс модерну / Ю. Габермас. – К., 2001.
- 5.Гадамер Ганс-Георг. Істина і метод. Основи філософської герменевтики: В 2 т. / Ганс-Георг Гадамер. – К., 2000.
- 6.Горлач М.І. Філософія: підручник / М.І. Горлач.—Харків, 2000.
- 7.Горський В.С. Історія української філософії: Навч. посіб. / В.С. Горський. - К., 2001.
- 8.Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.Грушевський. – К., 1991.
- 9.Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени. Собрание сочинений. – Т. 1. / Э. Гуссерль. – М., 1994.
- 10.Донцов Д. Історія розвитку української національної ідеї / Д.Донцов. – К., 1991.
- 11.Історія філософії : підручник / [Ярошовець В. І. та ін.] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Ярошовця ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Карпат. ун-т ім. Августина Волошина. – Ужгород : Патент, 2014.
- 12.Камю Ф. Бунтующий человек / Ф. Камю. – М., 1990.
- 13.Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М., 1993.
- 14.Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М., 1994.
- 15.Маркс К. До критики політичної економії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – 2-ге вид. – К.: Політвидав, 1963. – Т. 13.
- 16.Маркс К. Економіко-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К., 1980. – Т. 42.
- 17.Мусский И.А. 100 великих мыслителей / И.А. Мусский. – М., 2002.
- 18.Надольний І.Ф. Філософія: посібник / І.Ф. Надольний. -К., 2004.
- 19.Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Ф. Ніцше. – К., 1993.
- 20.Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах: Навч. посібник/За ред. М.Ф. Тарасенка. – К., 1997.
- 21.Орлов С.В. История философии / С.В.Орлов. – СПб., 2007.
- 22.Петрушенко В.Л. Основи філософських знань / В.Л. Петрушенко. – К., 2002.

- 23.Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
- 24.Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика, логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
- 25.Плахтій М.П.Філософія: навч.-метод. посіб. / М.П. Плахтій, Т.В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013.
26. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: В 2 т. – К., 1994.
- 27.Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів. Під редакцією В. Л. Петрушенка. - Львів, 2003.
- 28.Причепій Е.М., Черній А. М, Гвоздецький В.Д. Філософія: Навчальний посібник/ Е.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький. – К., 2003.
- 29.Радугин А. А. Философия: Курс лекций / А.А. Радугин. - М., 2001.
- 30.Рассел Б. Історія західної філософії / Б. Рассел. – К., 1995.
- 31.Рікер П. Історія та істина / П. Рікер. – К., 2001.
- 32.Сартр Жан-Поль. Екзистенціалізм – это гуманізм. Сумерки богів / Жан-Поль Сартр. – М., 1989.
- 33.Сковорода Г. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире // Збір. творів: У 2 т. – Т. 1. – К., 1973.
- 34.Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті.// Твори: У 2-х т. – Т. 1. – К., 1994.
- 35.Спиркин А. Г. Философия: Учебник / А.Г. Спиркин. - М, 2001.
- 36.Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К. 1996.
- 37.Таранов П. С. 150 мудрецов и философов: Жизнь, судьба, учение, мысли. В 2-х т. / П.С.Таранов. - Симферополь — Запорожье, 2000.
- 38.Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М., 1987.
- 39.Тойнбі А. Дослідження історії / А. Тойнбі. – К., 1995.
- 40.Українка Леся. Contra spem spero. Сім струн // Вибрані твори. – К., 1974.
- 41.Федів Ю., Мозкова Н. Історія української філософії/ Ю. Федів, Н. Мозкова.- К.,2000.
- 42.Філософський енциклопедичний словник .- К., 2002.
- 43.Філософія: Навч.посіб./Л.В. Губерський, І.Ф.Надольний, В.П. Андрущенко та інш. – К., 2006.
- 44.Філософія: Підручник для вищої школи. – Х., 2004.
- 45.Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн./ За ред. Г.І. Волинки. – К., 2010.
- 46.Філософія: Хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / За ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012.
- 47.Франко І. Я. Поза межами можливого. Збір. творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 45.
- 48.Фрейд З. Вступ до психоаналізу / З. Фрейд. – К., 1998.
- 49.Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – М., 1992.
- 50.Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э.Фромм. – М., 2004.
- 51.Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М., 2005.
- 52.Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М., 1993.
- 53.Шевченко Т. Г. І мертвим і живим...// Кобзар. – К., 1972.

- 54.Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр. – М., 1991.
55.Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М., 1993. – Т. 1.
56.Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М., 1991.
57.Юркевич П.Д. Вибране. – К., 1993.
58.Юркевич П. Д. Серце та його значення у духовному житті людини згідно з ученням слова Божого. – К., 1993.
59.Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М., 1991.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>
<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Марксизм та неомарксизм

Характерною, якісно відмінною від попередніх філософських теорій, рисою **марксизму** є органічне поєднання матеріалізму і діалектики, становлення матеріалістичного розуміння суспільства й історії, відкрите проголошення класового характеру теорії, ідеології та революційної практики. У значній філософській спадщині К. Маркса й Ф. Енгельса центральною темою і головним філософським відкриттям є ідея матеріалістичного розуміння історії. Обґрунтуванням останньої, розкриттям сутності капіталістичного виробництва і приватної власності, товару, грошей і капіталу є аналіз відчуженої праці. Відчужену працю (примусову працю) він розглядає в чотирьох аспектах:

- сировинний матеріал і вироби не належать працівникові, чужі йому;
- сам процес трудової діяльності для трудящого примусовий;
- праця віднімає у трудящого життя природне;
- підневільна праця породжує відчуження між людьми.

Концепція відчуження є наріжним каменем філософії марксизму. Відчуження за капіталізму носить масовий характер: людина відчужена від результатів своєї праці, від самої себе як людини, від природи, культури. Соціальний порядок стає більш відчуженим і пригнічує людину тим сильніше, чим інтенсивніше вона трудиться. подолати відчуження можна тільки шляхом знищення приватної власності, що можливо лише за допомогою революційного перетворення суспільства і самої людини, бо революція і є засобом знищення експлуатації людини.

Принциповою новизною філософії марксизму є вчення про людину, який стверджує, що людина не просто існує в природі, а практично її перетворює,

змінюючись в цьому процесі і сама. Людина не лише біологічна істота, а й соціальна, її сутністю є «сукупність всіх суспільних відносин».

Марксизму судилося відіграти важливу ідеологічну роль у житті людства.

Питання 2. Західноєвропейська філософія кінця XIX – поч. XX ст

Ірраціоналістична філософія XIX ст. «Філософія життя».

В історії філософії настає етап переосмислення її основних принципів, нового неокласичного типу філософствування. Настає епоха антираціоналістичного умонастрою. Виникають форми «ірраціоналістичного гуманізму», які апелюють до підсвідомості. Тепер істину вбачають в несвідомому. Ставлення філософії до розуму і раціоналістичних систем стає негативним, оскільки вони не здатні відповідним чином орієнтувати людину в житті та історії. «Філософію мислення» замінює «філософія життя».

Одним із перших представників філософії життя є **Артур Шопенгауєр**. Він песимістично ставився до життя і всіх його проявів. Вважається, що він, поряд з англійським поетом Колріджем, ввів в обіг поняття «**песимізм**». На його думку, історія кожного життя – це історія страждань.

А.Шопенгауєр в своїй філософії відштовхується від ідей І. Канта та інших німецьких мислителів, індуїзму і буддизму. Весь оточуючий світ, на його думку, – це сукупність чуттєво-інтуїтивних уявлень людей. Весь світ явищ є свого роду «майя» (ілюзія, фантазія). Уявлення існують у просторі і часі і перебувають між собою у зв'язку. За явищами перебуває всезагальна світова воля. Вона перебуває поза світом, є єдиною, безособовою могутньою силою. Її вияви різноманітні: магнетизм, хімічні реакції, прагнення рослин і тварин до існування та продовження роду.

Кожна жива істота лише безглуздо чіпляється за позбавлене сенсу існування. В людині ця Воля постійно перемагає всі потуги і міркування розуму. Сила, що керує людиною, є **волею до життя**. Вона змушує навіть найбільших песимістів боротися за виживання у випадку хвороби чи катастрофи. Засобом для пом'якшення страждань є співчуття. Ідеалом морального життя є чернецтво.

Іншим представником цього напрямку є **Фрідріх Ніцше**. Його головний твір «Так казав Заратустра». Основа життя, за концепцією Ніцше – це воля. Життя з проявом волі, але не абстрактної світової волі, а конкретної, визначеної волі – **волі до влади**. Ніцше висунув культ людини, який ґрунтується на таких положеннях: по-перше, цінність життя є єдиною безумовною цінністю і збігається вона з рівнем «волі до влади», по-друге, існує природня нерівність людей, по-третє, сильна людина природжений аристократ, є абсолютно вільним і не зв'язує себе ніякими моральноправовими нормами. Він вважав, що **все, що суперечить життю, повинно бути відкинуте**. Тому Ф.Ніцше вважають засновником «філософії життя».

Позитивізм з'являється у XIX ст., коли точні і природничі науки досягають значних успіхів. Позитивізм оголошує найдостовірнішими спостережувані **факти**.

Все інше – це лише спекуляції. Позитивізм, як філософський напрямок заснований на принципі: справжнє знання досягається лише як результат окремих конкретних наук (**сцієнтизм**).

Таким чином, позитивізм наголошує на тому, що він займається не уявним та ідеальним, а **реальним**, тобто таким, що сприймається людськими органами відчуття і підлягає перевірці, шляхом експерименту. Наука та філософія повинні бути **позитивними**, тобто приносити користь, покращуючи життя людей, а це вони може зробити лише тоді, коли залишать осторонь пошуки потойбічного буття, безсмертної душі тощо. Отже, філософія, у межах позитивізму, перетворювалася на **теорію науки**, мета якої полягала в тому, щоб узагальнювати досягнення природничих/точних наук. Основоположником позитивізму був французький філософ **Огюст Конт**. Стрижнем свого вчення він вважав *закон трьох стадій* у духовному розвитку як людства, так і окремого індивіда а саме:

- *теологічна*, або фіктивна;
- *метафізична*, або абстрактна;
- *наукова*, або позитивна.

О.Конт заснував нову соціальну дисципліну, яку назвав **соціологією**. Філософії О.Конта властивий **редукціонізм** у формі фізикалізму, тобто зведення всього наукового пізнання до понять і законів фізики, які здавалися йому найдосконалішими. В цьому й вбачає О.Конт головне завдання науки.

Присвятивши життя розробці соціологічного знання, О.Конт зрештою побачив, що жодна найдосконаліша система знання мало що змінює в реальному житті, а тому О.Конт вимушений був визнати велику організаційну і виховну роль релігії, яка повинна бути заснована на любові до людства.

У О.Конта було багато послідовників (Г.Спенсер, Дж.Міль), які намагалися надати позитивізму практичного і політичного значення. За принципами його вчення в деяких країнах створено конституції. Його ідеї були засадничими для одного з головних напрямів філософії ХХ ст. – неопозитивізму, в якому знайшли втілення нові форми раціоналізму.

Екзистенціалізм (*філософія існування* – від лат. *existentia* – існування) – напрям філософії, що виникає у Німеччині та Франції в 30-50-х роках ХХ ст. Представниками екзистенціалізму **вважають Мартіна Гайдеггера, Карла Ясперса, Жана-Поля Сартра, Сімону де Бовуар, Альберта Камю** та ін. Представники цього напрямку приділяють вирішальну увагу **внутрішньому сприйняттю людиною свого існування у світі**. Екзистенціалісти наголошують на тому, що існування людини відрізняється від існування світу, природи. Існування людини *трансцендентне* (виходить за межі світу, природи). Екзистенційний досвід – негативний досвід про світ. Від світу «нудить» (Ж.-П. Сартр), тому що він чинить спротив моїм прагненням; я прагну досконалості, але світ недосконалий. Закинутість, покинутість, відчуження, абсурд (А. Камю), незадоволення, тривога – всі ці відчуття свідчать лише про одне: цей світ не є світом для людини. Реакцією на відсутність радості від перебування у світі є гнів, бунт (А. Камю), зрештою, розпач.

Одним із засновників екзистенціалізму є **Мартин Гайдегер**. Він одним із перших у європейській Ф. ХХ ст. надав людині особливого буттєвого статусу: на

його думку, *лише людина вступає у діалог не із життєвими ситуаціями, а із буттям* як таким, лише їй відкритий горизонт буття. Це значить, що лише людина здатна виділяти із «стіни сущого» окремі явища і предмети і осмислювати їх як такі, що існують. А оскільки горизонт буття постає перед людиною принципово безмежним, то людські взаємини із світом розгортаються в часі («Буття і час» – так звучить назва основного твору філософа). Із такого розуміння людини випливає те, що саме *питання про буття повинно бути для людини найпершим питанням*, що вона повинна опікуватись саме ним. Проте в звичайному життєвому плині суще, тобто окремі речі, затуляють від людини буття. М. Гайдеггер вважав, що саме його час характеризувався «забуванням буття» і переведенням всієї людської життєвої енергії в русло життєвої метушні. «Забування буття» постає причиною неправильного, викривленого життя. Забування буття обертається для людини втратою себе, своєї індивідуальності та неповторності, переведенням свого життя у форми неправильного, спотвореного існування. Залишається лише одне: чекати, поки те, що повинно бути осмислене, не звернеться до нас.

Для **К. Ясперса** трансцендентність розкривається в екзистенціальних переживаннях, які він називає «пограничними», «межевими». Роздуми про свободу К. Ясперса мають присмак трагічності. Проте у філософії ми знаходимо ті стежки, йдучи якими, ми дістаємося до того середовища, в якому людина стає сама собою – це дослідження екзистенції, а екзистенція за глибинною сутністю – це свобода. Свобода не є чимось очевидним, вона наражається на постійні випробування: моя неспроможність прямо сприймати трансцендентність або божественний сигнал, зокрема, підтверджує важливість вибору і свободи. Таємниця, відсутність прямого релігійного одкровення покладені в основу свободи, тому «проблема» Бога не повинна бути вирішена. Ми не знаємо до кінця самих себе, ми не знаємо до кінця сенсу смерті. Пограничні ситуації – смерть, нещасний випадок, провина, неможливість розраховувати на світ – відкривають мені мій крах. Що можу вдіяти я перед неминучістю цього абсолютного краху, очевидність якого я не можу, не обманюючи самого себе, заперечувати?

У ХХІ ст. екзистенціалізм як окремий самостійний напрям філософії не існує. Проте його ідеї міцно увійшли в міркування філософів різних напрямів та спрямувань. Окрім того, цей напрямок філософії має велике значення і для мистецтва: його ідеї та настрої вплинули на літературу, кінематограф, живопис, драматургію, завдяки чому цей напрям відомий не лише тим, хто займається філософією, а й більш широкому загалу.

Питання 3. Філософія ХХ ст.

В ХХ ст. одним із провідних філософських напрямків стає **феноменологія**, засновником якого був німецький філософ **Едмунд Гуссерль** (1859-1938). Феноменологія Гуссерля є дослідженням значення і сенсу *явищ* світу (феномен – з д.-грецьк. – явище), включаючи явище самої людини та її буття з іншими людьми. Заклик Гуссерля «Назад до самих речей!» означав відмову від подвійного бачення дійсності, прийняття всього, що нам з'являється (феноменів) у якості *єдино наданого та справжнього*. Феномени (самі речі) і є сутностями, що нам надані. У

розумінні Гуссерля феноменологія це не вчення про сутність, а наука про свідомість, яка споглядає сутність. Гуссерль закликає відмовитись від так званої натуралістичної установки та прийняти філософську, яка вимагає відійти від традиційного поділу дійсності на те, що сприймається, та того, хто сприймає. Він твердить, що є лише деяке явище, феномен, і саме в нього ми повинні вдивлятися. А для того, щоби відійти від традиційного підходу, треба здійснити *«феноменологічну редукцію»* – процедуру «взяття у дужки» всіх думок, пересудів, гадок, одним словом, брати дійсність такою, яка вона справді відкрита, а не такою, якою подає її громадська думка. Потім ми також повинні і себе самих «взяти у дужки», щоби відсторонитись від власних звичок чи уподобань. Здійснивши таке взяття у дужки, я відкрию одну єдину ідею, яка лежить в основі всього явища, і моє бачення дійсності постане завершеним та найбільш адекватним. *Феноменологія стає засобом самовідкриття сутності буття.* Коли ми переходимо на феноменологічні позиції, ми спостерігаємо нашу зануреність у світ та наші зв'язки з речами. Під час феноменологічної редукції відкривається трансцендентальне «Я» як джерело остаточної істини. Тут йдеться про метод філософії, який веде її до сутності (ідеї) речей, але його здатна використати і наука. Гуссерль вірив, що завдяки йому можна досягти узгодженості між науками, говорив про «кризу європейських наук» і пропонував свій шлях виходу з неї: **феноменологічну редукцію**. Філософія Гуссерля значно вплинула на формування екзистенціалізму, персоналізму, а також на розвиток деяких напрямів соціології, політології, психології, психіатрії, літературознавства. Натомість, природознавці їм не користуються.

В центрі уваги **герменевтики** (від грец. – тлумачити) – проблеми розуміння та інтерпретації текстів, розкриття смислів. Засновником герменевтики Нового часу вважають німецького філософа **Фрідріха Шлейєрмахера**. Він розглядав герменевтику як метод всіх гуманітарних наук. Наприкінці XIX ст., філософська герменевтика розроблялася німецьким філософом **Вільгельмом Ділтеєм**. Однак лише наприкінці XX ст. до герменевтики як **філософії розуміння** звертаються філософи науки.

Найбільш відомі представники герменевтики – **Ганс Георг Гадамер**, та **Поль Рікер**. Гадамер став основоположником філософської герменевтики. Основу процесу пізнання, за Гадамером, завжди складає **«попереднє розуміння»**, задане традицією (не існує реально «нульової точки відліку» у пізнанні). Тобто процес пізнання і історичного, і природничого не є абстрактно-байдужою констатацією. І саме «попереднє розуміння», а не раціонально-логічні моменти, визначає сутність людського мислення. Гадамер відхиляє традиційно негативне ставлення до забобонів попереднього розуміння як до чогось, чого треба уникати, чого потрібно соромитися. Забобони необхідно не відкинути, а усвідомити, врахувати і позбутися тільки від негативних забобонів. Грунтуючись на попередньому розумінні, інтерпретатор робить припущення. Лише подальший аналіз тексту і контексту покаже, наскільки вірний перший проект. Якщо текст чинить опір, народжується другий проект, і так до нескінченності. Гадамер ввів тези «герменевтичного кола»:

-інтерпретація є принципово відкритою й ніколи не може бути завершеною;

-розуміння тексту є невіддільним від саморозуміння інтерпретатора.

Наприкінці ХХ ст. певного поширення набув **філософський постмодернізм**, який повстає проти будь-яких обмежень філософського інтелектуального експерименту. На думку постмодерністів, майже про все можливе у людському житті та у людських виявленнях вже щось сказане, у тому числі – і філософією. Тому *грунтом для сьогоднішніх філософствувань постає світ вже існуючої культури*, а не якихось первинних реалій. Філософствувати сьогодні – це значить не відкривати щось нове, а вести невимушений діалог із культурними нашаруванням усіх часів та народів, прочитуючи їх так, як тільки можливо, бо останнє і буде свідченням того, як виглядає людське розуміння сьогодні. Для представників постмодерну принципово важливого значення набувають не результати інтелектуальних дій, а самі ці дії або акти, які єдино здатні засвідчити те, якою може і здатна бути людина, з одного боку, а також самий факт її участі в інтелектуальному самозасвідченні.

Питання 4. Філософська думка в Україні

Характерні риси вітчизняної філософської культури: **кордоцентризм (філософія серця)**, переважання **моральної та соціально-історіософської проблематики, антропоцентрична спрямованість**.

Свідченням того, що ще за давніх часів український народ був високорозвинутою спільнотою, є результати дослідження Трипільської культури, а значно пізніше – геніальна пам'ятка українського народу V-IX ст. «Велесова книга».

Особливого розвитку філософська думка України набуває у Київській Русі, особливо з впровадженням на Русі у 988 році християнства. На початку XII ст. з'явилася «Повість минулих літ», автором якої за традицією вважають ченця Печерського монастиря Нестора. Вона постає не тільки як літературний твір, а й як одна із пам'яток філософської думки.

Філософське звучання мають «Слово про закон і благодать» (автор митрополит Іларіон), «Посланіє» (автор Климент Смолятич), «Златоуст» (автор Кирило Туровський) та інші твори. «Слово о полку Ігоревім» є не тільки видатною пам'яткою літератури Київської Русі, а й джерелом своєрідної філософської культури.

Філософська думка Київської Русі мала християнський характер, у ній переважала етична проблематика: філософська картина світу, пізнання, людина, людські вчинки, суспільство розглядалося крізь призму вічного конфлікту добра і зла.

Із становленням феодального ладу християнський характер української філософії змістився у бік утвердження патристичних ідей. Проповідувалась зверхність віри над знанням, вищою метою пізнання проголошувався Бог, а єдиним методом пізнання – божественне одкровення. Людина тлумачилась як істота, опоганена «первородним гріхом», тіло якої є вічним джерелом гріха, а душа визнавалась безсмертною.

Мислителі-гуманісти проявляли живий інтерес до світової історії та історичного минулого українського народу. Вони вважали історію вчителькою життя і радили вчитися на історичних прикладах, особливо на діяннях великих особистостей, діячів, полководців.

Важливу роль у розвитку філософської культури України XVI ст. відіграла **Острозька академія** – перша українська школа вищого типу. В Острозькій академії вивчали сім так званих вільних наук, викладали старослов'янську, грецьку та латинську мови.

Особливого значення в процесі духовного становлення людини надавали тодішні українські книжники самопізнанню. **Іван Вишенський**, зокрема, вважав, що завдяки самопізнанню людина стає спроможною подолати свою земну форму й увійти у внутрішній духовний контакт із вищим буттям.

У кінці XVI і на початку XVII ст. в Україні виникали і розвивались релігійно-національні організації православного населення міст – **братства**. Братства були виразниками національного протесту українського народу проти політики національного і релігійного пригноблення українців з боку польсько-шляхетських правлячих кіл та католицької церкви.

Найвпливовішими в Україні були Львівське і Київське братства, а створені братствами школи вели широку культурно просвітницьку діяльність. Антицерковна, реформаційна за своєю суттю спрямованість ідеології та суспільно-політичної діяльності братств – одна з найхарактерніших рис ранніх періодів братського руху.

Незважаючи на те, що філософія братських шкіл була обмеженою, своїм розвитком вона спонукала до нових творчих шукань, які й відбилися у філософії видатних діячів Києво-Могилянської академії, що виникла в 1632 році на базі братської школи Київського богоявленського братства.

У **Києво-Могилянській академії**, заснованій Петром Могилою, вперше в Україні філософію викладали окремо від теології. Однак філософські курси, які тут читалися, були значною мірою схоластичними.

Видатні професори Києво-Могилянської академії розуміли філософію як систему дисциплін чи всіх наук, покликаних віднайти істину, причини речей, даних людині Богом, а також як дослідницю життя й доброчесності. Істину вони ототожнювали з вищим буттям, тобто з Богом.

Вихованцем Києво-Могилянської академії був видатний український філософ Г.С. Сковорода. Звертаючи увагу на проблеми, яких торкався **Г. Сковорода** у своїх філософських та літературних творах, ми бачимо, що їхнє основне спрямування зводиться до дослідження людини, її існування. Науку про людину та її щастя Сковорода вважав найважливішою з усіх наук.

Міркування щодо цієї проблематики у Сковороди мають релігійно-філософський характер, вони невідривно пов'язані із зверненнями до Біблії та християнської традиції, а тому спираються на головні християнсько-світоглядні категорії: любов, віру, щастя, смерть та ін. Шляхом міркувань про них філософ шукає відповідь на питання, ким є людина, який зміст її життя, які основні грані людської діяльності.

Антиподами любові та віри, протилежними за своєю дією на людину, у Сковороди є поняття суму, туги, нудьги, страху. Всі вони, на його думку, роблять душу людини приреченою на розслаблення, позбавляють її здоров'я. Тому Сковорода наполягає на тому, що запорука здоров'я душі – її радість.

Філософія Г. Сковороди є прекрасним прикладом існування філософії українського духу як динамічної, здатної до розвитку і постійного вдосконалення оригінальної системи поглядів, ідеалів, вірувань, надій, любові, честі, совісті, гідності і порядності; вона є своєрідним пошуком і визначенням українським народом свого місця в суспільно-історичному процесі, закликом до гуманізму і «сродної» людській природі дії.

Одним із визначних українських філософів ХХ ст. був **П. Юркевич**. Він за вічно змінними явищами природи, які сприймаються нашими органами чуття, намагався (в дусі платонізму) знайти незмінну ідею об'єкта; в цій ідеї мислення і буття тотожні. Істина відкривається не тільки мисленням, а й «серцем», оскільки пошук істини пов'язаний з релігійними і моральними прагненнями людини. У цьому процесі сходження до істини знання пов'язане з вірою, яка є більш могутнім фактором, ніж просто емпіричний зміст мислення. Без любові не можна пізнати Бога; найвища сходинка в процесі сходження до абсолютного, тобто до Бога, є містичним спогляданням. Те, що може існувати, стає дійсним через посередництво того, що має бути, а саме через ціль платонівської ідеї добра.

Висновки:

1. Українська філософія була присутня на всіх основних етапах української історії і відігравала важливу роль у розвитку громадської думки. Постаючи переважно внутрішнім культурним явищем, вона постає концентрованою формою виразу особливостей національного характеру та світосприйняття українців, їх суперечливих одвічних прагнень, їх самоусвідомлень та ціннісних орієнтацій. Внаслідок цього українська філософія має низку особливостей, зокрема таких як антропоцентризм та кордоцентризм (філософія серця).

2. Концепція відчуження є наріжним каменем філософії марксизму. Відчуження за капіталізму носить масовий характер: людина відчужена від результатів своєї праці, від самої себе як людини, від природи, культури. Соціальний порядок стає більш відчуженим і пригнічує людину тим сильніше, чим інтенсивніше вона трудиться. подолати відчуження можна тільки шляхом знищення приватної власності, що можливо лише за допомогою революційного перетворення суспільства. Цьому вченню судилося відіграти важливу ідеологічну роль у житті людства.

3. У ХІХ ст. відбулася фундаментальна переорієнтація європейської філософії, пов'язана із запровадженням парадигми (взірця, способу) некласичного філософування. Некласична філософія виводила на перший план реальності людської поведінки та позараціональні її чинники, звертала увагу на ті сторони людської життєдіяльності, які перебували поза увагою класики і вилилася в такі філософські напрями як «філософія життя», позитивізм.

4. Філософія ХХ ст. є надзвичайно строкатою, в ній переплелися різні напрями та традиції, відбулося максимальне наближення до повсякденних реалій

людського життя. Це, перш за все, напрями антропологічного спрямування (екзистенціалізм, неофрейдизм, персоналізм), напрями сцієнтистського спрямування, тобто такі, які вбачали своє основне завдання у співпраці із наукою, в запровадженні таких методологічних принципів, які б значно підвищували ефективність та достовірність науки (наприклад, герменевтика, феноменологія). Наприкінці ХХ ст. певного поширення набув філософський постмодерн, який повстає проти будь-яких обмежень філософського інтелектуального експерименту.

Тема: Онтологія і гносеологія. Проблема буття у філософії. Система філософських категорій.

Навчальна мета: розкрити сутність філософського змісту проблеми буття; охарактеризувати форми буття людини, сутність та види діяльності; ознайомити із системою онтологічних філософських категорій та сучасною науковою картиною світу.

Виховна мета: формувати активну життєву позицію та діяльнісний підхід.

Розвивальна мета: спонукати до спостережливості та аналітичної діяльності.

Методична мета: використання проблемного завдання як основного засобу активізації процесу навчання.

План

- 1. Філософський зміст проблеми буття.**
- 2. Діяльність і практика.**
- 3. Світ як всеохоплююча реальність. Матерія, рух, простір і час: їх філософське розуміння.**
- 4. Сучасна наукова картина світу (синергетика).**

Література:

- 1.Аблеев С.Р. Философия в схемах и таблицах/ С.Р. Аблеев. - М.: Высшая школа, 2004.
- 2.Арістотель. Метафізика / Арістотель. – К., 2000.
- 3.Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А.Бердяев. – М., 1993.
- 4.Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій / І.В. Бичко. - К., 2001.
- 5.Горлач М.І. Філософія: підручник / М.І. Горлач.—Харків, 2000.
- 6.Камю Ф. Бунтующий человек / Ф. Камю. – М., 1990.
- 7.Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант. – М., 1966.
- 8.Надольний І.Ф. Філософія: посібник / І.Ф. Надольний. -К., 2004.
- 9.Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Ф. Ніцше. – К., 1993.
- 10.Петрушенко В.Л. Основи філософських знань / В.Л. Петрушенко. – К., 2002.
- 11.Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко.

– 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.

12.Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика , логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.

13.Плахтій М.П.Філософія: навч.-метод. посіб. / М.П. Плахтій, Т.В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013.

14.Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів. Під редакцією В. Л. Петрушенка. - Львів, 2003.

15.Причепій Е.М., Черній А. М, Гвоздецький В.Д. Філософія: Навчальний посібник / Е.М. Причепій, А. М. Черній, В.Д. Гвоздецький. – К., 2003.

16.Радугин А. А. Философия: Курс лекций / А.А. Радугин. - М., 2001.

17.Сартр Жан-Поль. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М., 1989.

18.Спиркин А. Г. Философия / А.Г. Спиркин. - М, 2001.

19.Таранов П. С. 150 мудрецов и философов: Жизнь, судьба, учение, мысли. В 2-х т. / П.С.Таранов. - Симферополь — Запорожье, 2000.

20.Федів Ю., Мозкова Н. Історія української філософії/ Ю. Федів, Н. Мозкова.- К.,2000.

21.Філософський енциклопедичний словник .- К., 2002.

22.Філософія: Навч.посіб./Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та інш. – К., 2006. – С. 182 - 191.

23.Філософія: Підручник для вищої школи. – Х., 2004.

24.Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн./ За ред. Г.І. Волинки. – К., 2010.

25.Філософія: Хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / За ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012.

26.Фромм Э. Бегство от свободы / Э.Фромм. – М., 2005.

27.Шелер М. Избранные произведения / М.Шелер. – М., 1995.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>

<http://tureligious.com.ua/>

<http://www.philosophy.ua/>

<http://all-filosof.ru/>

<http://filosofia.ru/>

<http://www.lib.ru/FILOSOF/>

<http://antology.rchgi.spb.ru/>

<http://filosof.historic.ru/>

http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Філософський зміст проблеми буття

Проблема буття – це проблема сутності всього існуючого, а також проблема єдності світу як цілого.

Поняття буття є вихідним для філософії. По-перше, воно має **найширший ступінь узагальнення** і тому постає як **головний світоглядний орієнтир**. По-друге, у реальному виявленні буття постає перед людиною у контексті **питання про смерть, безсмертя та шляхи людського життєвого самоутвердження**. По-третє, у XX ст., коли людство відчуло можливість свого самознищення, буття постає як **вища цінність та міра моральної відповідальності людини за свої дії**. Прояви буття вивчає розділ Ф. онтологія, а метафізика шукає корені буття, тобто – відповідає на питання що є буття та звідки воно походить.

У самому понятті буття прихований певний парадокс: це давнє, а тому й дуже широко вживане поняття, а з іншого боку, воно настільки складне, що майже не піддається охопленню. З позиції логіки єдиною умовою визначення буття як гранично широкої категорії є **зіставлення його з небуттям**.

Можна виділити декілька головних тем щодо буття, які залишаються актуальними.

Перша тема – **життя і смерть людини**. Через усвідомлення свого життя людина прагне усвідомити категорію «буття». Так, «бути – означає жити», а за цим відразу виникає настирливе, докучливе: «а що буде після смерті?». Це питання наштовхує на спробу усунення «небуття» і виникнення релігійних вчень про кінцеву долю людства і Всесвіту. Реальним чи ілюзорним вважається або мирське, або загробне життя. Життя в цьому світі вважається подарунком, щасливою долею або оманю, помилкою, гріхом, покаранням тощо. Всі ці тлумачення життя та смерті виступають як основа різних підходів до сенсу життя та оцінювання людської долі.

Друга тема пов'язана з усвідомленням **мінливості буття та його стабільності**. Адже людина спостерігає, що все живе минує, окреме життя обмежене народженням та зникненням. Виникає питання: мінливість неминуха чи це лише поверхові зміни, що маскують істинну постійність? Чи вічний світ, чи є в нього початок і кінець у часі, виник він природно чи створений і може канути в небуття, що було до початку буття?

Третя тема – питання про **структуру буття**.

Не можна пізнати самих себе, якщо ми не пізнали світ, в якому живемо. Найбільш складне питання: як людина взагалі може що-небудь знати про буття, в тому числі і про своє особисте, яке співвідношення матеріального та ідеального?

Четверта тема – **проблематичність людського буття**. Можна народитися людиною, проте не бути людиною повною мірою, в її необхідних проявах; наприклад, при цьому можна не мати навичок людської поведінки. Це значить, що людські якості не з'являються в людині природним шляхом. Проблематичність людського буття зумовлена ще й тим, що людина може змінюватися, причому інколи – досить суттєво: у певному сенсі людина завжди не дорівнює собі самій, а це значить, що її буття постає відкритим та незавершеним.

Форми буття людини:

1) **предметно-практична діяльність**. Людина як фізичне тіло здійснює вплив на інші фізичні тіла з метою задоволення власних потреб. Не задоволені елементарні потреби – не може існувати і зростати духовність.

2) практика соціального творення. Людина – істота суспільна. Неможливо стати людиною поза соціальним оточенням, вижити в ізоляції від інших людей, без запозичення знань та знарядь праці. Тому люди систематично докладають зусилля для створення оптимального для їх життя соціального устрою. Прикладами прояву соціального творення можуть слугувати соціальні революції, реформи, політичні перебудови, законотворчі зусилля тощо.

3) самотворення, самодіяльність. Людина формує свій духовний світ, по-перше, пошуком ідеалів, що її приваблюють. По-друге, людина прагне одержати максимально адекватне уявлення про світ, в якому живе та пізнає. Нарешті, вона постійно конструює проекти перетворення світу (в тому числі і саму себе), прагнучи створення гідного себе середовища, в якому вона хотіла б жити.

В житті будь-якої людини обов'язково наявні всі форми буття, хоча розвинутість тієї чи іншої у різних людей суттєво відрізняється.

Питання 3. Діяльність і практика

Основою буття людини постає діяльність як особливий, специфічний прояв людської активності.

Діяльність – форма активного, творчого ставлення людини до оточуючого світу та самої себе з метою таких змін, перетворень, які б полегшували і прикрашували її життя.

Діяльність включає мету, смисл, предмет, засіб, процес діяльності (здійснення мети). Форми діяльності різноманітні. Залежно від сфер прикладання розрізняють **виробничо-матеріальну, виробничо-духовну, трудову (праця), нетрудову.** Залежно від прикладання творчості – **продуктивну і непродуктивну (відтворення відомого).**

Діяльність – основна умова і спосіб розвитку суспільства. Вона є основою становлення і розвитку людини. В творчій діяльності людина утверджується як певний тип особистості. Діяльність є основою створення культури. В суспільстві людина знаходить мотиви своєї діяльності. Суспільні відносини орієнтують діяльність людей.

Основні види людської діяльності:

- **Матеріальна (практична):**

- перетворення природи;
- подолання опорного матеріалу;
- дія з об'єктами.

- **Духовна:**

- усвідомлення;
- знання;
- мислення;
- створення понять, ідей.

- **Духовно-практична:**

- створення особливих символічних форм, що фіксують вищі цінності людини (філософія, релігія, мистецтво).

Одним із видів діяльності є **практика** – матеріальна, чуттєво-предметна, цілепокладаюча діяльність людини з метою освоєння матеріального перетворення природи суспільств і самої себе. Практика – основа і рушійна сила суспільства і пізнання. Практика включає в себе всі види чуттєво-предметної діяльності людини – виробничу, пізнавальну, політичну, соціальну, педагогічну, художньо-мистецьку, адміністративну тощо. Виробнича практика обробляє і змінює природні речі, явища, процеси, створюючи засоби праці, продукти життєдіяльності. Суспільно-політична практика змінює суспільство. Виховна, навчальна, духовна практика змінює і формує людину.

Практика – сукупна діяльність людини і людства. І тут вона виступає як **досвід**.

Практика – основа всіх інших форм життєдіяльності людини. Щоб їсти, пити, мати житло і одяг людина приречена активно ставитись до дійсності, обробляти її та переробляти відповідно до своїх потреб, в першу чергу матеріальних.

Практично корисливе відношення до природи, з метою створення матеріальних благ здійснюється через працю, матеріальне виробництво. Праця – конкретна діяльність, яка має метою зміну оточуючого, його перетворення, відчутний продуктивний результат, створення засобів виробництва та їх використання. Це фізичне та розумове зусилля з метою виробництва якогось продукту. І тому праця – джерело багатства суспільства. Людина може придбати багатство не тільки працею. Кожна праця – діяльність, але не кожна діяльність праця.

Питання 3. Світ як всеохоплююча реальність. Матерія, рух, простір і час: їх філософське розуміння.

Вчення про категорії (грец. *κατηγορία* – вислів, вираз) належить до сфери **онтології**.

Категорії – загальні структури або властивості суцього – речей, процесів, живого, ідеальних предметів (всього, що утворює світ): загальні форми мислення.

Де? (простір), коли? (час), чому? (причина), який? (якість), скільки? (кількість) – ці питання адресують кожному новому предмету, це «схеми», «моделі» мислення, якими людина керується при пізнанні будь-якого предмета. Практикою, наукою в тому числі і філософією доведено, що **простір, час, рух і матерія** нерозривно поєднані і взаємозв'язані.

Матерія – філософська категорія на позначення об'єктивно реального буття світу в часі, просторі й русі, яке детерміноване (причинно зумовлене) і безпосередньо чи опосередковано може бути пізнане людиною. Матерія має різноманітну будову – від космічних галактик до елементарних частин, яких зараз нараховується понад 30. Усі елементарні частини, незалежно від їхньої природи, мають хвильові властивості. І навпаки, будь-яке безперервне поле є одночасно величезною кількістю частин. Така суперечність у побудові матерії виявляється в тому, що вона існує у двох формах – **речовини і поля**. Матерія має такі **властивості**:

- 1) об'єктивної реальності;
- 2) збереження;
- 3) невичерпності;

- 4) руху;
- 5) просторово-часової визначеності;
- 6) відображення. Виділяють **живу** та **неживу** матерію. Матерія існує завдяки саморухові та саморозвитку.

Рух – це будь-яка зміна явища чи предмета, це зміна взагалі. Рух – абсолютний, невід’ємний атрибут усього сутнього. Універсальною властивістю Всесвіту є **розвиток**. За діалектичним розумінням, розвиток – це зміна матеріального та духовного світу, його перехід від старого до нового. Історичний досвід людства, логіка пізнання світу переконують нас у тому, що світ – це рухома матерія, пізнання ж форм руху матерії неможливе без знання про простір і час.

Простір – це така форма існування матерії, її атрибут, що характеризується співіснуванням об’єктів, їхньою взаємодією, протяжністю, структурованістю й іншими ознаками. **Час** – це внутрішньо пов’язана з простором і рухом об’єктивна форма існування матерії, яка характеризується послідовністю, тривалістю, ритмами й темпами, відокремленістю різних стадій розвитку матеріальних процесів. **Простір і час** – це філософські категорії, що відображають основні форми існування матерії. Просторово-часові характеристики має будь-яке явище світу. Якщо простір є найзагальнішою формою збереження змісту об’єктивної реальності, то час – це форма його розвитку, внутрішня міра його існування та самопізнання. Єдність просторово-часових властивостей світу називають **просторово-часовим континуумом**, а їх універсальність і цілісність – формою організації всього розмаїття нескінченного світу. Кожна частина світу має власні просторово-часові характеристики.

Питання 4. Сучасна наукова картина світу (синергетика)

Синергетика – це теорія самоорганізації в системах різноманітної природи. Вона має справу з явищами та процесами, в результаті яких в системі – в цілому – можуть з’явитися властивості, якими не володіє жодна з частин.

Основні принципи:

- Природні системи є нелінійними, різних видів організації: динамічно стабільні, адаптивні, і найскладніші – еволюціонуючі системи.
- Зв’язок між ними здійснюється через хаотичний, нерівноважний стан систем сусідніх рівнів.
- Нерівноважності є необхідною умовою появи нової організації, нового порядку, нових систем, тобто – розвитку.
- Коли нелінійні динамічні системи об’єднуються, нове утворення не дорівнює сумі частин, а утворює систему іншої організації.
- Загальними для всіх еволюціонуючих систем є нерівноважності, спонтанне утворення нових локальних станів, зміни на макроскопічному (системному) рівні, виникнення нових властивостей системи, етапи утворення, самоорганізації та фіксації нових якостей системи.
- Системи, що розвиваються завжди відкриті (обмінюються енергією, інформацією та речовиною із зовнішнім середовищем), за

рахунок чого і відбуваються процеси локальної впорядкованості і самоорганізації.

- У сильно нерівноважних станах системи починають сприймати ті зовнішні фактори впливу, які вони б не сприйняли в більш рівноважному стані.

- У нерівноважних умовах відносна незалежність елементів системи поступається місцем корпоративній поведінці елементів: поблизу стану рівноваги елемент взаємодіє тільки із сусідніми, далеко від рівноваги – «бачить» всю систему цілком і узгодженість поведінки елементів зростає.

- У станах, далеких від рівноваги, починають діяти біфуркаційні механізми – наявність точок біфуркації переходу до того чи іншого щодо довготривалого режиму системи – атрактора. Заздалегідь неможливо передбачити, який з можливих атракторів займе система.

Висновки:

1. Поняття буття постає вихідним для філософії, оскільки знаменує собою гранично можливу ступінь узагальнення дійсності, тобто виводить усі міркування на рівень буття та небуття; внаслідок цього поняття буття виконує у філософії сенсоутворюючу функцію, а також набуває виразних людських вимірів, постаючи для людини найпершою цінністю та мірою її життєвої відповідальності.

2. Внаслідок граничної широти узагальнення буття можна визначати лише категоріально; при цьому історія категоріальних визначень буття утворює систему таких визначень, яка працює уся разом; у категоріальних визначеннях буття найважливішими постають відмінності між його класичним та некласичним тлумаченням.

3. Сучасна наука різними напрямками та галузями утворює наукову картину світу, яка окреслює досить складну картину проявів буття; в сучасній науковій картині світу буття постає системним, багаторівневим, ієрархічно впорядкованим та динамічним.

Тема: Онтологія і гносеологія. Основи філософського вчення про розвиток.

Закони діалектики.

Навчальна мета: розкрити сутність діалектики як філософського вчення про розвиток; надати характеристику принципам, законам та категоріям діалектики; ознайомити з головними положеннями альтернативних концепцій діалектики.

Виховна мета: формувати інтерес до інтелектуальної діяльності.

Розвивальна мета: розвивати логічне мислення і вміння обґрунтовано обстоювати власну думку.

Методична мета: використання елементів інтерактивного навчання як засобів активізації процесу навчання.

План

1. Діалектика як загальна теорія всього суцього.
2. Принципи, закони і категорії діалектики.
3. Сутність альтернативних концепцій діалектики.

Література:

- 1.Аблеев С.Р. Философия в схемах и таблицах/ С.Р. Аблеев. - М.: Высшая школа, 2004.
- 2.Арістотель. Метафізика / Арістотель. – К., 2000.
- 3.Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій / І.В. Бичко. - К., 2001.
4. Гегель Г.В.Ф. Наука логики.// Соч.: В 3 т. – М., 1970. – Т. 1. – С. 137 – 168, 237 – 347.
- 5.Горлач М.І. Філософія: підручник / М.І. Горлач.—Харків, 2000.
6. Енгельс Ф. Діалектики природы. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 20. – С. 128 – 136.
- 7.Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант. – М., 1966.
- 8.Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – К., 2000.
- 9.Надольний І.Ф. Філософія: посібник / І.Ф. Надольний. -К., 2004.
- 10.Петрушенко В.Л. Основи філософських знань / В.Л. Петрушенко. – К., 2002.
- 11.Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
- 12.Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика , логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
- 13.Плахтій М.П.Філософія: навч.-метод. посіб. / М.П. Плахтій, Т.В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013.
- 14.Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів. Під редакцією В. Л. Петрушенка. - Львів, 2003.
- 15.Причепій Е.М., Черній А. М, Гвоздецький В.Д. Філософія: Навчальний посібник / Е.М. Причепій, А. М. Черній, В.Д. Гвоздецький. – К., 2003.
- 16.Радугин А. А. Философия: Курс лекций / А.А. Радугин. - М., 2001.
- 17.Спиркин А. Г. Философия / А.Г. Спиркин. - М, 2001.
- 18.Таранов П. С. 150 мудрецов и философов: Жизнь, судьба, учение, мысли. В 2-х т. / П.С.Таранов. - Симферополь — Запорожье, 2000.
- 19.Філософський енциклопедичний словник .- К., 2002.
- 20.Філософія: Навч.посіб./Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та інш. – К., 2006.
- 21.Філософія: Підручник для вищої школи. – Х., 2004.
- 22.Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн./ За ред. Г.І. Волинки. – К., 2010.
- 23.Філософія: Хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / За ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>
<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Діалектика як загальна теорія всього суцього

Діалектика є загальною теорією розвитку всього суцього, яка адекватно відображає еволюцію у своїх законах, категоріях та принципах. Поняття «діалектика» має величезну кількість визначень:

1. мистецтво суперечки, вміння вести полеміку;
2. компромісний стиль мислення;
3. теорія розвитку «абсолютної ідеї» та «абсолютного духу»;
4. вчення про зв'язки об'єктивного світу;
5. теорія розвитку матеріального світу;
6. теорія пізнання, яка враховує його складність і суперечливість;
7. загальний метод, методологія наукового пізнання, творчості

взагалі.

Діалектика – це єдина логічна теорія, яка з допомогою своїх категорій дає точне уявлення про рух, зміну, розкриває взаємозв'язок речей в об'єктивній дійсності.

Питання 2. Принципи, закони і категорії діалектики

Основними **категоріями діалектики** є: буття, матерія, рух, розвиток, простір, час, суперечність, антагонізм, кількість, якість, міра, одиничне і загальне, особливе, явище, сутність, причина і наслідок, форма і зміст, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, частина і ціле, система, структура, елемент і т.п.

Кількість – характеристика явищ, предметів, процесів за ступінню розвитку або інтенсивності їх властивостей, що виражено в величинах і цифрах.

Якість – така визначеність предмета, яка характеризує його як даний предмет; визначальна властивість.

Міра – діалектична єдність кількості і якості, або ж такий інтервал кількісних змін, в межах якого зберігається якісна визначеність предмета.

Одиничне – характеризує окремий предмет, явище, процес, що відрізняється за своїми просторовими, часовими властивостями від інших, в тому числі подібних йому, предметів, явищ, процесів.

Загальне – об’єктивно існуюча схожість характеристик предметів, явищ, процесів, приналежність до однієї й тієї ж групи предметів, явищ, процесів.

Особливе – діалектична єдність одиничного й особливого.

Явище – зовнішні зміни предмета, характеристики того чи іншого предмета.

Сутність – внутрішня, глибоко прихована, відносно стала сторона того чи іншого предмета, явища, процесу, що визначається через сукупність найважливіших його рис і характеристик.

Причина – явище, що викликає собою інше явище.

Наслідок – явище, що викликано іншим явищем.

Форма – упорядкованість предмета, явища, процесу; спосіб існування того чи іншого змісту.

Зміст – сукупність елементів у їх взаємодії, що визначає тип, характер того чи іншого предмета, явища, процесу.

Необхідність – такий однозначно обумовлений зв’язок явищ, при якому виникнення події-причини обов’язково веде за собою цілком визначене явище – наслідок.

Випадковість – такий зв’язок явищ, реалізація якого можлива як один із альтернативних варіантів.

Можливість – передумова виникнення того чи іншого явища, процесу, його потенційне існування.

Дійсність – втілення можливості.

Ціле – єдність частин в багатоманітності їх зв’язків.

Частина – те, що входить до складу цілого.

Елемент – така складова частина системи, яка не може бути поділена на менші.

Система – упорядкована множина взаємопов’язаних елементів, яка має певну структуру і організацію.

Структура – видимий, сталий спосіб зв’язку елементів того чи іншого складного цілого тощо.

Принципи діалектики: загального зв’язку, розвитку, суперечності, стрибкоподібності, заперечення, історизму, системності, цілісності.

З’ясовуючи закони діалектики, ми користувались такими категоріями як зв’язок, взаємодія, відношення, кількість, якість, властивість, міра, стрибок, відмінність, суперечність, протилежність, заперечення тощо. У категоріях діалектики знаходять відображення найбільш загальні суттєві ознаки, зв’язки, властивості, відношення речей, що мають місце в об’єктивній дійсності. Категорії діалектики виробляються у процесі суспільно-історичної практики людини і відображають об’єктивну дійсність у певних конкретно-історичних умовах.

Закони діалектики:

1. Закон єдності і боротьби протилежностей – один із основних законів діалектики, що визначає внутрішнє джерело руху і розвитку в природі, суспільстві та пізнанні. Діалектична суперечність – це взаємодія протилежних сторін і тенденцій, що взаємо виключають одна одну і разом з тим знаходяться у внутрішній єдності і взаємопроникненні, виступаючи джерелом саморуху і розвитку світу і пізнання.

Існують і так звані основні й неосновні протиріччя. Основні – це ті, що виникають внаслідок взаємодії ведучих протилежностей предмета (системи) і характеризують його від початку виникнення й до кінця існування (боротьба між рабами й рабовласниками в рабовласницькому суспільстві, феодалами й селянами – в феодальному суспільстві і т.д.). Неосновні – ті, що виникають в результаті взаємодії невизначальних протилежностей даного предмета чи системи і теж проявляються від початку й до кінця його існування (боротьба між різними прошарками рабовласників – в рабовласницькому суспільстві, чи різними прошарками буржуазії в капіталістичному суспільстві і таке ін.).

Виділяють ще й антагоністичні суперечності. Вони виникають між класами, соціальними групами, інтереси яких не збігаються в основному (економічному, політичному) питанні. Такі суперечності, як правило, не можуть розв'язуватися мирним шляхом, а вирішуються шляхом класової боротьби, революції. Неантагоністичні суперечності виникають між класами, соціальними групами, інтереси яких в основному збігаються, а в інших (менш важливих) – ні. Такі протиріччя розв'язуються, як правило, мирним шляхом.

2. Закон переходу кількісних змін у якісні – розкриває внутрішнє джерело розвитку. Кожний перехід кількісних змін у якісні означає одночасно і перехід якісних змін у нові кількісні зміни.

Перехід від однієї якості до іншої відбувається у формі «стрибка». За способом здійснення вони поділяються на швидкі (часто – вибухові) й поступові. До останніх слід віднести формування нових суспільно-економічних відносин, виникнення нових видів тварин, утворення галактик тощо. До перших – якісні зміни, що відбуваються протягом мільйонних часток секунди, місяців, років (швидкий поділ урану при атомному вибуху, при політичних революціях швидка зміна одного ладу іншим і т.д.).

3. Закон заперечення заперечення – один із основних законів діалектики, який відображає поступальність, спадкоємність, а також специфічну діалектичну форму розвитку предметів і явищ дійсності. Закон показує, що розвиток відбувається не по колу, а від простого до складного, від нижчого до вищого. Цей закон передбачає зв'язок, наступність у розвитку.

Діалектичне заперечення означає не просте, механічне відкидання старої якості, а її подолання, що включає момент внутрішнього зв'язку зі старим, утримання та збереження позитивного змісту старої якості і тим самим становить умови для подальшого розвитку, можливість нового заперечення.

Таким чином, закони діалектики виражають найсуттєвіші зв'язки і відношення об'єктивного світу. Діючи в єдності і взаємозв'язку, вони характеризують складний багатогранний процес розвитку об'єктивної реальності.

Питання 3. Сутність альтернативних концепцій діалектики

Альтернативні концепції діалектики:

Метафізика є антиподом діалектики як теорії розвитку. В історико-філософському аспекті поняття «метафізика» має кілька визначень:

1. вчення про недоступні досвідові принцип і начала буття;

2. синонім філософії;
3. щось малозрозуміле, абстрактне;
4. наука про з'ясування світоглядних питань, які не досягаються за допомогою конкретних наук;
5. концепція розвитку, метод пізнання, який є альтернативний діалектиці.

Діалектика і метафізика як альтернативні концепції є протилежними за рядом важливих показників: джерелом розвитку, руху та зміни, розумінням зв'язку старого і нового тощо.

Критичний, негативний бік діалектики перебільшували, абсолютизували представники **«негативної» діалектики**. Можна визначити такі основні положення і принципи «негативної» діалектик:

- Діалектика взагалі і може бути зрозумілою тільки як «негативна», що проявляється у різноманітних формах заперечення.
- «Негативна» діалектика властива суб'єкту, не має об'єктивного значення і має відношення лише до свідомості.
- Єдиним джерелом заперечення виступає «Я», свідомість.
- «Негативна» діалектика є суб'єктивною, бо суб'єктом заперечувальності є людина.

Альтернативами діалектики є **софістика** та **еклектика**.

Софістика (від грецької – «мудрець») була вченням представників школи софістів, що склалася у другій половині V ст. до н. е. в Афінах. Софісти вчили використовувати набуті знання у сфері дискусії та полеміки. Софістика використовує міркування, засновані на навмисному порушенні законів логіки, і за багатьма своїми ознаками наближається до метафізики.

Еклектика (з грецької – «обираю») є аналогічною концепцією, що ґрунтується на свавільному виборі, на випадковому поєднанні різних сторін речей, концепцій, поглядів тощо.

Догматизм (з грецької – положення, що сприймається на віру, без доведення) є абстрактним способом розгляду теоретичних і практичних проблем, коли при їх вирішенні не враховуються ні обставини місця, ні обставини часу.

Зворотним боком догматизму є релятивізм.

Релятивізм (з грецької – «відносний») – теоретико-пізнавальна концепція, яка виходить з одностороннього з'ясування суті істини, перебільшення моменту її відносності, тобто інтерпретації результатів процесу пізнання.

Таким чином, якщо розглядати діалектику як теорію розвитку, то її антиподами є і метафізика, і «негативна» діалектика; якщо розглядати діалектику як логіку, то її альтернативою є софістика і еклектика; якщо розглядати діалектику як теорію пізнання, то її альтернативою виступають догматизм і релятивізм.

Висновки:

1. Діалектика як загальна теорія розвитку дає ключ до розуміння його сутності, відображає реальні процеси у природі, суспільстві й мисленні такими, якими вони є в дійсності. Оскільки весь навколишній світ перебуває в русі, зміні і розвитку, діалектика у своїй основі базується на цьому. Тому діалектика і має

категорійний апарат, закони і принципи, котрі адекватно відображають у мисленні зміни і взаємопереходи. Без розуміння цього, без врахування діалектики суперечностей і рушійних сил розвитку в будь-яких природних і суспільних системах об'єктивної дійсності істинне пізнання неможливе.

2. Діалектика є альтернативою усіх теорій, вчень, течій і напрямків, котрі відкидають, ігнорують чи фальсифікують об'єктивні принципи зв'язку, розвитку, суперечності, стрибкоподібності, заперечення, таких, як метафізика, софістика, еклектика, догматизм, релятивізм, «негативна» діалектика.

Тема. Основний зміст пізнавальної діяльності.

Навчальна мета: розкрити сутність проблеми пізнання та істини у філософії; охарактеризувати основний зміст пізнавального процесу; систематизувати знання щодо форм та методів наукового пізнання.

Виховна мета: формувати інтерес до інтелектуальної праці.

Розвивальна мета: розвивати вміння систематизувати отриману інформацію.

Методична мета: використання проблемного завдання як основного засобу активізації процесу навчання.

План

- 1. Проблема пізнання у філософії.**
- 2. Сутність і структура пізнавального процесу.**
- 3. Проблема істини у філософії.**
- 4. Емпіричний та теоретичний рівні пізнання.**
- 5. Форми і методи наукового пізнання.**

Література:

1. Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій / І.В. Бичко. - К., 2001
2. Горлач М.І. Філософія: підручник / М.І. Горлач.—Харків, 2000.
3. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013.
4. Надольний І.Ф. Філософія: посібник / І.Ф. Надольний. -К.,2004.
3. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань / В.Л. Петрушенко. – К., 2002.
4. Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
5. Петрушенко В. Л. Філософія : навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. –Львів: «Магнолія 2006», 2015.
6. Поппер К. Логика научного исследования / К. Поппер. – М., 1983.
7. Причепій Е.М., Черній А. М, Гвоздецький В.Д. Філософія: Навчальний посібник / Е.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький. – К., 2003.

- 8.Радугин А.А. Философия: Курс лекций / А.А. Радугин. – М., 2001.
- 9.Рубанець О. М. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. М. Рубанець. – Суми : Університетська книга, 2013.
- 10.Спиркин А.Г. Философия: Учебник / А.Г. Спиркин. – М., 2001.
- 11.Філософський енциклопедичний словник.- К., 2002.
- 12.Філософія: Навч.посіб./Л.В. Губерський, І.Ф.Надольний, В.П. Андрущенко та інш. – К., 2006.
- 13.Філософія: Підручник для вищої школи. – Х., 2004.
- 14.Філософія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л. В. Губерський та ін. ; за ред. Л. В. Губерського]. – Х. : Фоліо, 2013.
- 15.Філософія : Хрестоматія (від витоків до сьогодення) : Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / За ред. Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2012.
- 16.Хрестоматія з історії європейської філософії : навч. посіб. / під заг. ред. В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий Світ-2000, 2013.
- 17.Щерба С. П. Філософія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, О. А. Заглада ; за ред. д-ра філос. наук, проф. С. П. Щерби. – Житомир : Полісся, 2012.
- 18.Юм Д. Исследования о человеческом познании. Глава XII. Об академической или скептической философии. Соч. Т.2. – С. 129 – 144.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>
<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Проблема пізнання у філософії

Закономірності **процесу пізнання** досліджує розділ філософії під назвою **гносеологія** (давньогрец. «гносис» – пізнання; «логос» – вчення, теорія). Теорію наукового пізнання іменують **епістемологією** (давньогрец. «епістема» – знання, наука; «логос» – вчення).

В теорії пізнання вихідними є поняття **суб'єкта** та **об'єкта** пізнання. Наділена свідомістю людина, що живе в суспільстві і перетворює світ, є суб'єктом пізнання. Об'єкт пізнання – це частина будь-якої реальності (природної, соціальної, психічної та ін.), що потрапила в коло пізнавальної діяльності людини. Пізнання в гносеології являє собою взаємодію суб'єкта і об'єкта. Засновник німецької класичної філософії І.Кант довів, що пізнання залежить не стільки від об'єкта, скільки від суб'єкта.

Важливим для теорії пізнання є питання про можливості людського пізнання:

– **оптимізм** – віра у всевладність пізнання (Г.Гегель).

- **агностицизм** – заперечення можливості пізнання сутності дійсності (І.Кант);

- **скептицизм** – сумнів у позитивних можливостях пізнання.

Сучасні гносеологія та епістемологія вважають, що поняття пізнання має такі основні аспекти:

1) **інформативний**, в якому пізнання виступає як процес здобування знань;

2) **діяльний**, або вольовий аспект пізнання, тобто прагнення оволодіти реальністю;

3) **смысловий** аспект, тобто бажання досягти найважливішого для людини стану досконалості.

Із давніх часів теорія пізнання виділяє **два основні джерела знання** – чуття та мислення, які неможливі одне без одного.

Питання 2. Сутність і структура пізнавального процесу

В теорії пізнання вихідними є поняття **суб'єкта** та **об'єкта** пізнання. Наділена свідомістю людина, що живе в суспільстві і перетворює світ, є суб'єктом пізнання. Об'єкт пізнання – це частина будь-якої реальності (природної, соціальної, психічної та ін.), що потрапила в коло пізнавальної діяльності людини. Пізнання в гносеології являє собою взаємодію суб'єкта і об'єкта. Засновник німецької класичної філософії І. Кант довів, що пізнання залежить не стільки від об'єкта, скільки від суб'єкта.

Пізнавальний процес має **чуттєву, раціонально-логічну та досвідно-практичну** складові частини.

Чуттєве пізнання здійснюється за допомогою органів відчуття (зору, слуху, дотику тощо), має безпосередній характер. Пізнання людиною світу починається з чуттєвого контакту зі світом. **Сенсуалізм** (від лат. – сприйняття, чуття) – напрям в теорії пізнання, згідно з яким чуттєвість є основою і головною формою пізнання. Основоположним принципом сенсуалізму є твердження, що в розумі немає нічого того, чого б не було в почуттях.

Відчуття – це відображення окремих властивостей предметів та явищ внаслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття людини.

Сприйняття – це чуттєве відображення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей при безпосередній дії на органи чуття людини. Сприйняття виконують дві взаємопов'язані функції: пізнавальну та регулятивну.

Уявлення – це форма чуттєвого відображення, яка відтворює властивості дійсності за відбитими в пам'яті слідами предметів, що раніше сприймалися суб'єктом.

Але це пізнання має такі недоліки:

а) відчуття мають свій поріг, бо не все ми чуттєво сприймаємо;

б) відчуття мінливі, нестійкі, відносні, обмежені ситуацією;

в) не містить критеріїв, щоб розмежувати чуттєве та несуттєве.

Чуттєве відображення є необхідною стороною пізнання, але воно обмежене в можливості давати істинне знання. Вищою сферою порівняно з чуттєвим відображенням є раціональне пізнання.

Раціональне (або логічне) мислення – це другий рівень пізнання, на якому відтворюють всезагальні, необхідні, суттєві властивості явищ дійсності. Формами логічного мислення є **поняття**, які фіксують суттєві характеристики явищ, предметів (*наприклад, «документ», «держава»*); **судження**, що відбивають зв'язки явищ, процесів дійсності (*напр., «правова держава – це ...»*); **умовиводи**, які відтворюють логічний процес виведення з декількох суджень нового судження – висновку (*наприклад, «отже, з наявних фактів ми можемо стверджувати, що...»*). Раціонально-логічне пізнання пов'язане як з чуттєвими, так із **позараціональними** формами пізнання (уява, фантазія, емоції, афекти, інтуїція). Також виділяють **синтезувальний** рівень пізнання, на якому форми логічного мислення втілюються у реальність. Форми синтезувального рівня – **досвід, експеримент, практика**.

Отже, пізнання має багаторівневий характер; провідну роль в ньому відіграє розумова активність людини.

Питання 3. Проблема істини у філософії

Провідною у теорії пізнання є **проблема істини**, оскільки саме вона є метою пізнавальної діяльності. Існують різні розуміння істини, найпоширенішим серед яких є так звана **кореспондентська концепція істини**, згідно з якою істиною можна вважати відповідність знань та уявлень дійсності. Якщо ж така відповідність порушується, результат пізнання набуває протилежного характеру – **заблудження**. Оскільки істину завжди супроводжує заблудження, то істина постає не як щось застигле, незмінне, а як процес, в якому наявні **чуттєва, раціонально-логічна та досвідно-практична складові частини**. Але пізнання не є дзеркальним відображенням світу.

Згідно з **конвенціональною концепцією** істина – це те, з чим погоджується більшість людей. Однак історія доводить, що більшість людей може помилятися (у Середньовіччі майже всі вважали, що Земля – центр всесвіту). Очевидно, що не може претендувати на вирішальне слово щодо істини **прагматична концепція**, що визначає істину як знання, підтверджені їх практичною придатністю. Бо ж не завжди підтверджує істину і практична корисність, ефективність, як вважають представники прагматизму. Далеко не всі знання можуть мати практичне застосування, а ті уявлення, на основі яких ми маємо позитивні результати також далеко не завжди правильно пояснюють сутність явищ.

У сучасній гносеології авторитетнішою за попередні постає **регулятивна концепція істини**, за якою істинними є такі знання, які оптимізують наші взаємини з природою, суспільною та інтелектуальною реальністю.

Отже, **істина** – це багатогранний інтелектуальний процес, а не якийсь одноразовий акт осягнення об'єкта. Цей процес є діалектичним взаємозв'язком об'єктивної, абсолютної та відносної істини. **Об'єктивність істини** означає незалежність певного змісту нашого знання від людей і людства в цілому.

Більшість наших знань є **відносними істинами** (носять мінливий характер), але в них міститься дещо таке, що являє абсолютну цінність для пізнання. **Абсолютна істина** – це повне, вичерпне знання про дійсність. Відносна істина як неповне знання, будучи об'єктивною, містить в собі моменти абсолютної.

Як оцінювати отримані у наукових дослідженнях знання, на підставі чого перевіряти їх істинність? **Істинність наукових знань** може задаватись такими **критеріями**: підтвердженням фактами; підтвердженням експериментальними перевірками; узгодженістю з принципами наукової теорії; коректністю і точністю застосування термінології; логічною та концептуальною несуперечливістю.

Питання 4. Емпіричний та теоретичний рівні пізнання

У науковому пізнанні розрізняють два рівні: емпіричний та теоретичний.

Емпіричний (від гр. *empeiria* – досвід) **рівень знання** – це знання, отримане безпосередньо з досвіду. Він завжди є основою, базою для теоретичного рівня знання.

Теоретичний рівень – це знання, отримане шляхом абстрактного мислення.

Людина починає процес пізнання об'єкта із зовнішнього його опису, фіксує окремі його властивості, сторони. Потім заглиблюється в зміст об'єкта, розкриває закони, яким він підлягає, переходить до пояснення властивостей об'єкта, об'єднує знання про окремі сторони предмета в єдину, цілісну систему, а отримане при цьому глибоке різнобічне конкретне знання про предмет і є теорією, що має певну внутрішню логічну структуру.

Слід відрізнити поняття «чуттєве» і «раціональне» від понять «емпіричне» і «теоретичне». «Чуттєве» і «раціональне» характеризують діалектику процесу відображення взагалі, а «емпіричне» і «теоретичне» належать до сфери лише наукового пізнання.

Емпіричний і теоретичний рівні пізнання завжди нерозривно пов'язані між собою і взаємообумовлюють один одного. Так, емпіричне дослідження, виявляючи нові факти, нові дані спостереження та експериментів, стимулює розвиток теоретичного рівня, ставить перед ним нові проблеми та завдання. В свою чергу, теоретичне дослідження, розглядаючи та конкретизуючи теоретичний зміст науки, відкриває нові перспективи пояснення та передбачення фактів і цим орієнтує та спрямовує емпіричне знання.

У будь-якій сфері наукового пізнання, на всіх рівнях спостерігається діалектична єдність теоретичного та емпіричного. Провідна роль у цій єдності залежно від предмета, умов та вже наявних, отриманих наукових результатів належить то емпіричному, то теоретичному. Основою єдності емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання виступає єдність наукової теорії та науково-дослідної практики.

Існує декілька **видів пізнання**, тобто – кілька різних способів отримання знань та уявлень про дійсність.

- **Життєво-досвідне пізнання** здійснюється у безпосередньому процесі життєдіяльності, має несистемний, стихійний характер, обмежене

життєвим досвідом, проте є стартовим майданчиком для всіх інших видів пізнання.

- **Наукове пізнання** – це теоретичне систематизоване і спеціалізоване, що виходить за межі стихійного життєвого досвіду.

- **Художньо-мистецьке пізнання** на відміну від наукового, яке прагне до логічного конструювання та вилучення суб'єктивного, щільно пов'язане з індивідуальними переживаннями, здійснюється не в поняттях, а в образах. Інформацію, що міститься в художньому образі, неможливо перевести в абстрактне мислення, оскільки образ є взаємодією свідомих і несвідомих елементів психіки. Митець у своїх уявленнях, фантазіях може випередити наукове пізнання.

- **Релігійно-містичне пізнання** окреслює джерела своїх відомостей як божественне об'явлення, особливе просвітлення. Таке пізнання було притаманне деяким духовним вчителям і пророкам.

- **Екстрасенсивне пізнання** – це отримання інформації телепатами, екстрасенсами з якихось незвичних джерел. Природа цього пізнання для науки поки що незрозуміла.

Питання 5. Форми і методи наукового пізнання

Наукове пізнання як відносно самостійна, цілеспрямована пізнавальна діяльність, – складний багатокомпонентний процес, що охоплює:

1) **пізнавальну діяльність спеціально підготовлених груп людей**, які досягли певного рівня знань, навичок, розуміння, виробили відповідні світоглядні та методологічні установки щодо своєї професійної діяльності;

2) **об'єкт пізнання** (на що спрямоване пізнання в цілому, наприклад, об'єктом пізнання історії та соціології є суспільство);

3) **предмет пізнання** (на що спрямоване пізнання конкретно, наприклад, предметом історії є конкретні історичні факти, артефакти культури тощо, а предметом соціології – соціальні відносини та ін.).

Наукове пізнання вирішує чітко окреслені **завдання**, що визначаються цілями пізнання і, в свою чергу, визначаються практичними потребами суспільства і потребами розвитку самої науки. Наукове пізнання виражається у певних **формах**.

Ідея – це форма наукового пізнання, яка відображає зв'язки, закономірності дійсності й суб'єктивну мету її перетворення. Переважно спрямована на пошук нових шляхів вирішення проблеми. Наприклад, ідея використання альтернативної енергетики.

Проблема – це складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження. Напр., в біології (антропології) – проблема походження людини.

Гіпотеза – це наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і потребує перевірки на досліді та теоретичного обґрунтування. Наприклад, гіпотеза щодо існування паралельних світів.

Концепція – це форма наукового пізнання, яка є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії. Наприклад, у правознавстві – концепція правової та соціальної держави.

Теорія – це найбільш адекватна форма наукового пізнання, система достовірних, глибоких і конкретних знань про дійсність. Вона має чітку логічну структуру, дає цілісне, синтетичне уявлення про закономірності й суттєві характеристики об'єкта. Напр., у фізиці – теорія відносності Ейнштейна.

Наукове пізнання відзначається своєю упорядкованістю завдяки тому, що вчені використовують **методи наукового пізнання**.

Класифікуючи методи за **ступенем їх загальності**, як правило, виділяють такі групи методів:

- **всезагальні методи** (діалектика і метафізика);
- **загальні методи**;
- **спеціальні методи**, які застосовуються в окремих науках (скажімо, лише в біології).

Розрізняють також ті наукові методи, до яких вдаються на емпіричному рівні пізнання, і методи теоретичного осмислення дійсності. **Методи емпіричного рівня пізнання** (вимірювання, порівняння, спостереження, експеримент) дають можливість накопичити емпіричні дані, факти, аналіз яких дає можливість продукувати знання.

Спостереження – це упорядкована, систематизована, цілеспрямована система сприйняття досліджуваних явищ, його властивостей, зв'язків, відношень, яка дає вихідний емпіричний матеріал для пізнання, його властивостей, зв'язків, відношень, відповідні факти. Широко застосовуються в багатьох природничих та суспільних науках. Наукове спостереження завжди пов'язане з вирішенням відповідного теоретичного завдання, перевіркою певної гіпотези тощо.

Експеримент, перебуваючи в тісному зв'язку із спостереженням, відрізняється від останнього тим, що експериментатор активно втручається в перебіг досліджуваних явищ та подій. Він вдається до експерименту тоді, коли для розв'язання проблеми доводиться до створення штучного середовища з метою одержання відповідних емпіричних даних. Свідомо і планомірно підбираючи умови, в яких відбувається досліджуване явище чи протікає процес, регулюючи, багаторазово повторюючи його, вчений виявляє в ньому істотне і абстрагується від неістотного.

Здобутий з допомогою емпіричних методів пізнання матеріал, факти обробляються, результатом чого є справжнє теоретичне знання. При цьому вдаються до **теоретичних методів пізнання** – абстрагування й узагальнення, аналізу і синтезу, індукції і дедукції.

Абстрагування – це метод, за допомогою якого мислено відволікаються від неістотних властивостей явищ, що вивчаються. Результатом абстрагування є поняття, в яких відображаються загальні та суттєві ознаки предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Узагальнення – це мислений перехід від окремих фактів, подій до їх ототожнення або від однієї думки до іншої, що є більш загальною. Ці переходи відбуваються на підставі особливих правил.

Аналіз – це мислене розчленування предмета (явища, процесу), властивості предмета або відношення між предметами на частини. Процедура аналізу є органічною складовою будь-якого наукового дослідження. Вона, як правило, становить початкову стадію вивчення об'єкта, на якій дослідник переходить від нерозчленованого опису цього об'єкта до виявлення його структури, складових, а також властивостей.

Синтез – мислене поєднання різноманітних елементів, сторін предмета в єдине ціле (систему). Синтез є наступним етапом пізнання після аналізу. Синтез має багато різних форм. Так, будь-який процес утворення понять ґрунтується на діалектичному взаємозв'язку аналізу і синтезу.

Індукція – метод пізнання, з допомогою якого на підставі знання властивостей, зв'язків окремих предметів роблять висновок про наявність цих усіх предметів чи явищ відповідної предметної сфери. Історично першим видом міркувань була так звана популярна (народна) індукція. Вона виникає в ситуації, коли в окремих випадках вбачається певна регулярність, зокрема у формі повторюваності явищ, процесів, подій, що дає можливість сформулювати цілу низку суджень, у яких узагальнюється ця регулярність. За умови відсутності суперечливих випадків ця сукупність одиничних суджень розглядається як підстава для загального висновку. Індукція поділяється на повну і неповну. Індукція, в якій висновок про всю множину предметів роблять на підставі знання кожного елементу цієї множини, називається повною. Повна індукція дає достовірні висновки. Індукція, завдяки якій на основі знання лише деяких елементів множини предметів роблять висновок про всю множину, називається неповною. Неповна індукція дає ймовірні висновки, які свідчать про необхідність діалектичного зв'язку між індукцією і дедукцією. Значний вклад у розвиток індуктивного методу належить перш за все Ф.Бекону.

Дедукція – метод наукового пізнання, з допомогою якого, виходячи з більш загальних положень, одержують часткові. Завдяки дедукції одержують достовірне знання, тому дедуктивними часто називають необхідні умовиводи. Творцем дедуктивного методу вважають Арістотеля, а тим хто його розвинув – Декарта.

Аналогія – метод, відповідно до якого на підставі подібності предметів за одними ознаками робиться висновок про їх подібність за іншими ознаками. Аналогія, як і неповна індукція, сама по собі ще не може гарантувати достовірні висновки.

Моделювання – метод дослідження об'єктів на їх моделях. Моделювання завжди застосовується разом з іншими методами, особливо в тісному зв'язку воно перебуває з експериментом.

Методи наукового пізнання перебувають в органічному взаємозв'язку. Проте їх справжній взаємозв'язок можна збагнути лише в світлі всезагального методу, роль якого відіграє діалектика. Саме завдяки діалектиці кожному із методів наукового пізнання відводиться своє місце і роль у складному і суперечливому процесі осягнення секретів буття.

Висновки:

1. Людина включається у процес пізнання, як реальну взаємодію свідомості та дійсності, з усіма власними здібностями та прагненнями, а тому пізнання постає не лише процесом отримання інформації, а й включає у себе прагнення оволодіти дійсністю та досягнути найзаповітнішого для себе стану; ці аспекти пізнання яскраво виявляють себе у співвідношенні основних видів пізнання.

2. Пізнання як процес формування знання складається із взаємодії різних рівнів та форм, які разом утворюють чуттєвий, раціональний та синтетично-цілісний його компоненти; при тому пізнання має свій внутрішній ритм, оскільки закінчення його рівневого циклу відкриває шлях до наступних.

3. Якісні характеристики знання визначаються його відношенням до істини; остання також постає складним процесуальним утворенням, в якому кожний компонент знання відіграє свою функціональну роль; за формою виразу істини знання як правило позначаються як очевидні, вірогідні, достовірні, правильні та істинні.

4. Наукове пізнання виникає тоді, коли людина починає усвідомлювати значення знання для своєї діяльності та свідомо контролювати свої пізнавальні дії; тому важливою складовою наукового пізнання постають його методи, які в сучасній науці складають цілу ієрархічну систему, що функціонує на різних рівнях наукового пізнання із особливими цілями та завданнями.

Тема : Філософська антропологія – людина та її буття як предмет філософського осмислення.

Мета і цінність людської життєдіяльності.

Навчальна мета: розкрити зміст філософської антропології як вчення про людину; охарактеризувати проблему історичного походження людини, єдність природного, соціального і духовного в людині; проаналізувати роль мови та спілкування у розвитку особистості; надати характеристику сутності та видам людської діяльності.

Виховна мета: спонукати до філософського аналізу власних життєвих цінностей та орієнтирів, до прагнення втілювати у житті ідеали добра, істини та краси.

Розвивальна мета: розвивати спостережливість, аналітичні здібності, креативність мислення.

Методична мета: використання проблемного завдання та елементів бесіди як засобів активізації процесу навчання.

План

- 1. Основоположні принципи філософської антропології.**
- 2. Філософські концепції людини.**

3. Мова і спілкування.

4. Людська життєдіяльність.

Література:

- 1.Аблеев С.Р. Философия в схемах и таблицах/ С.Р. Аблеев. - М.: Высшая школа, 2004.
- 2.Бердяев Н.А. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М., 1993.
- 3.Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій / І.В. Бичко. - К., 2001.
- 4.Горлач М.І. Філософія: підручник / М.І. Горлач.—Харків, 2000.
- 5.Історія філософії : підручник / [Ярошовець В. І. та ін.] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. І. Ярошовця ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Карпат. ун-т ім. Августина Волошина. – Ужгород : Патент, 2014.
- 6.Камю Ф. Бунтующий человек / Ф. Камю. – М., 1990.
- 7.Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант. – М., 1966.
- 8.Надольний І.Ф. Філософія: посібник / І.Ф. Надольний. -К., 2004.
- 9.Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Ф. Ніцше. – К., 1993.
- 10.Петрушенко В.Л. Основи філософських знань / В.Л. Петрушенко. – К., 2002.
- 11.Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : навч. посіб. / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., виправ. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2011.
- 12.Петрушенко В. Л. Філософія: у 2-х частинах: світова філософія, фундаментальні проблеми філософії; релігієзнавство, етика та естетика , логіка: навчальний посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012.
- 13.Плахтій М.П.Філософія: навч.-метод. посіб. / М.П. Плахтій, Т.В. Сулятицька. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013.
- 14.Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів. Під редакцією В. Л. Петрушенка. - Львів, 2003.
- 15.Причепій Е.М., Черній А. М, Гвоздецький В.Д. Філософія: Навчальний посібник/ Е.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький. – К., 2003.
- 16.Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
- 17.Радугин А. А. Философия: Курс лекций / А.А. Радугин. - М., 2001.
- 18.Сартр Жан-Поль. Экзистенциализм – это гуманизм. Сумерки богов / Жан-Поль Сартр. – М., 1989.
- 19.Смысл жизни: Антология. — М., 1994.
- 20.Спиркин А. Г. Философия: Учебник / А.Г. Спиркин. - М, 2001.
- 21.Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М., 1987.
- 22.Філософський енциклопедичний словник .- К., 2002.
- 23.Філософія: Навч.посіб./Л.В. Губерський, І.Ф.Надольний, В.П. Андрущенко та інш. – К., 2006. – С. 371 – 388, 449 - 463.
- 24.Філософія: Підручник для вищої школи. – Х., 2004.
- 25.Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Хрестоматія: Навч. посібн./ За ред. Г.І. Волинки. – К., 2010.
- 26.Філософія: Хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. – 2-ге вид., стер./ За ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012.

- 27.Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990.
28.Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М., 2005.
29.Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер. – М., 1995.

Інформаційні ресурси:

<http://www.filosof.com.ua/>
<http://tureligious.com.ua/>
<http://www.philosophy.ua/>
<http://all-filosof.ru/>
<http://filosofia.ru/>
<http://www.lib.ru/FILOSOF/>
<http://antology.rchgi.spb.ru/>
<http://filosof.historic.ru/>
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php

Питання 1. Основоположені принципи філософської антропології

Філософська антропологія – напрям філософії, завданням якого є системне вивчення й обґрунтування сутності людського буття та людської індивідуальності. Нерідко термін «філософська антропологія» тлумачать у ширшому значенні – як філософське вчення про людину, або філософію людини.

Поняття людини включає сукупність усіх властивостей та атрибутів людини. Людина в усій повноті її проявів піддається осмисленню тільки засобами та методами філософії.

Питання: «Що таке людина?» – одне з найдавніших питань, які ставило собі людство. Наукові теорії, які таким чином намагались розв'язати проблему сутності людини, можна умовно розподілити на два напрями: перший – це **біологічні теорії**, другий – **теорії соціологічні**. Перші теорії виходять з розуміння людини як частини природи і намагаються дати визначення людині як біологічному виду. Теорії соціологічні намагаються звести сутність людини до її належності до соціальної структури суспільства, виходячи з уявлення про те, що людина є частиною суспільства.

Обидва види теорій мають спільну рису – вони намагаються зрозуміти людину як частину чогось – природи чи суспільства, тим самим випускаючи з поля зору фундаментальну властивість людини – бути цілісною єдністю всіх своїх проявів. Людина не є частиною чогось, вона завжди є цілим.

Підходячи до людини як до цілісності, ми повинні визнати, що вона є цілісністю гетерогенних суперечливих начал, що не можуть бути зведені одне до одного. Найзагальнішими із них є: тіло та душа, матеріальне та духовне, розум і воля. **Тіло** – це чуттєве видиме в людині, її фізична основа. **Душа** – це те, що робить тіло живим, спонукає його рухатись, відчувати задоволення та страждати. Життя людини відбувається в двох площинах – матеріальній та духовній. Людина живе в єдності своїх матеріальних та духовних проявів.

Дух є осередком мислення та дії людини, і ми можемо виділити дві духовні потенції людини – *розум* та *волю*. Невід’ємним атрибутом людини є *свобода волі*, тобто людина в будь-якій ситуації, в кінцевому рахунку може діяти або не діяти. Свобода волі людини має два виміри – негативний та позитивний.

Атрибутом свободи людини є *відповідальність*.

Поняття свободи та відповідальності у різних вимірах передбачають дві різні характеристики людини – її здатність бути особою та особистістю.

Особа – це людина, наділена негативною свободою; для неї характерним є принцип юридичної відповідальності, згідно з яким людина відповідає за свої вчинки незалежно від знання чи незнання закону, якого вони стосуються.

Особистість наділена позитивною свободою, оскільки на неї поширюється принцип моральної відповідальності, згідно з яким людина не відповідає за ті вчинки, які вона не усвідомлює.

Індивід – частина сукупності індивідів, окремо взятий представник людського роду, а *індивідуальність* – це те, що відрізняє окремого індивіда від інших.

Проте фундаментальною характеристикою людини є її здатність до *самотрансценденції* – виходу за власні межі як в мисленні, так і в дії. Людина здатна жити й віддавати своє життя заради того, що не зводиться до її власного існування.

Питання 2. Філософські концепції людини

Попри всю різноманітність підходів до людини більшість мислителів погоджується з тим, що у людському єстві наявні три основні начала: *космічне, природне і соціальне*. Отже, окреслення природи людини можливе через визначення взаємодії в людині трьох зазначених начал.

Космічне начало. Уже на ранніх етапах розвитку філософії людина сприймалася як складова частина Космосу, природи. На новому рівні космічна сутність людини особливо уважно розглядається в філософській думці XX ст. (М. Шелер, П. Тейяр де Шарден, М. Чижевський). Така точка зору має своє продовження і у сучасних філософських теоріях (наприклад, так званий антропний принцип Б. Картера і Дж. Віллера).

Згідно з цими концепціями:

- *будова і біологічні ритми людського організму нерозривно пов’язані з космічними ритмами;*

- *матерія, життя і свідомість узагалі не пов’язані причинним зв’язком.* Матерія, скажімо, не є причиною виникнення та існування свідомості (всупереч твердженням матеріалістів). З матерії складаються не тільки різні предмети, але й поля (електромагнітні, гравітаційні, біологічні та ін.), і потоки енергії, і багато чого іншого. У Космосі матерія існує в нескінченній безлічі форм, системних утворень і виявів;

- *людина – знаряддя Космосу.* Адже завдяки своїй духовності людина докорінно виділяється з космічного цілого. В особі людини Всесвіт підноситься до рівня самосвідомості і самозбереження.

Природне начало в людині, якому віддавали перевагу філософи епохи Просвітництва, теж характеризується трьома взаємопов'язаними компонентами:

- *природа становить зовнішню умову існування людини*, постачаючи їй їжу, одяг, матеріальні ресурси. Скажімо, від чистоти повітря, від можливостей природи адсорбувати забруднення навколишнього середовища багато в чому залежить майбутня доля людини і людства;

- *природа становить внутрішній потенціал самої людини*. Життя і смерть, хвороби і здоров'я, геніальність і бездарність, риси характеру – все це має природне походження.

- *людина є частиною природи*. Природа перетворюється, змінюється і розкриває свої можливості в людській діяльності. У цьому значенні людина діє як сила природи. Причому процес впливу людини на природу має безперервний характер: діючи, людина створює такі продукти, які неможливо отримати природним шляхом. Людина живе у природі – але і природа немов живе в людині, є її тілом.

Соціальне начало – насамперед для марксистів – було і залишається вирішальною мірою людського в людині. На їхню думку:

- *Людина – істота соціальна*. У праці вона пересилує своє природне походження;

- *тільки в суспільстві людина формує деякі людські якості – мову, мислення;*

- *за допомогою системи освіти і виховання суспільство передає людині знання, навички та вміння – досвід попередніх поколінь*. Завдяки цьому людина може успішно пізнавати і перетворювати світ;

- *розподіл праці в суспільстві дозволяє людині у багато разів примножити власні зусилля шляхом співпраці з іншими людьми*.

Отже, загальний висновок такий: суспільство – це умова і середовище реалізації природно-космічного потенціалу людини.

Питання 3. Мова і спілкування

Однією із основ виникнення феномена свідомості є спілкування і мова.

Цей феномен притаманний лише людині, воно виникає як особливий стан відношення, взаємозв'язку людей. У найширшому розумінні слова, **спілкування** – це процес взаємозв'язку, взаємовідношення, взаємодії між людьми, людськими спільнотами, у якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, вміннями та навичками, а також результатами діяльності, тобто процес передачі, опрацювання і використання інформації в широкому розумінні. Спілкування – одна з необхідних і загальних умов формування і розвитку особистості і суспільства. Адже основою розвитку свідомості нині, як і раніше, залишається живий контакт, який містить у собі все багатство людських стосунків і дає змогу засвоїти не тільки думки інших людей, а й почуття, і не лише побачити, а й відчувати чужу суб'єктивність, її наявність, отримати не тільки знання, а й моральні навички.

Особливим способом, засобом спілкування є **мова**, особливістю якої є те, що вона водночас і універсальний засіб спілкування, і найдосконаліша форма

спілкування (адже у процесі безпосереднього спілкування величезну роль відіграють міміка, жести, посмішка тощо). Мова – це такий засіб спілкування, особливим та основним елементом якого є слово, речення. Але найголовніша функція мови, причому двоєдина, – вона є знаряддям мислення і способом спілкування. Загальновідомо, що слово – велика сила, здатна і «вбити» людину, і «піднести» її. Мова – це вся система культури, це спеціалізована, інформаційно-знакова діяльність; це безпосередня діяльність думки, мислення, свідомості. Одиниця ж мови – слово – є єдністю значення і звучання, адже ми розрізняємо усну, писемну та внутрішню мову. Мова відображає стан розвитку інтелекту людини, її душу. Мова – це та сила, за допомогою якої людська спільність не тільки здатна саморозвиватись, а й плаче, творить свою власну культуру, організовує життя у ціннісних межах його існування. Слово є дороговказом не тільки до оптимізму, воно може сіяти недовіру, песимізм, вести людину до деградації її як особи, так і як істоти суспільної. Тому людина і людство з необхідністю мають пам'ятати, що мова – це оберіг, творець людини, тому її необхідно плекати.

Отже, мова є засобом розуміння світу. Тобто спосіб життя людей зумовив формування мови, котра в свою чергу зумовлює формування певного типу свідомості (те, що ми називаємо ментальністю), яка знову ж таки відображає світ відповідним набором понять.

Питання 4. Людська життєдіяльність

«**Життєдіяльність**» складається з двох слів – «життя» і «діяльність», тому з'ясуємо спочатку зміст кожного з них.

Життя – це одна з форм існування матерії, яку відрізняє від інших здатність до розмноження, росту, розвитку, активної регуляції свого складу та функцій, різних форм руху, можливість пристосування до середовища та наявність обміну речовин і реакції на подразнення.

Життя є вищою формою існування матерії порівняно з іншими – фізичною, хімічною, енергетичною тощо. Невід'ємною властивістю усього живого є активність, тобто термін «життя» вже деякою мірою передбачає активну діяльність.

Діяльність є специфічно людською формою активності, необхідною умовою існування людського суспільства, зміст якої полягає у доцільній зміні та перетворенні в інтересах людини навколишнього середовища.

Отже, під життєдіяльністю розуміється властивість людини не просто діяти в життєвому середовищі, яке її оточує, а процес збалансованого існування та самореалізації індивіда, групи людей, суспільства і людства загалом в єдності їхніх життєвих потреб і можливостей.

Сфери життєдіяльності суспільства:

1. Сфера матеріального виробництва.
2. Сфера теоретичної діяльності, яка дає знання про середовище у формі науки, магії, традиції, астрології і т.п.
3. Сфера діяльності людей по ціннісному освоєнню світу, що можливе завдяки філософії, мистецтву, релігії. Саме цінності зв'язують сфери матеріального виробництва і теоретичної діяльності.

Окрім цих трьох загальних сфер життєдіяльності людей, існує ще одна – управління суспільними процесами.

Висновки:

1. Людське буття настільки складне, розмаїте, варіативне, що це дає можливість розуміти людину як мікрокосм, як своєрідне зосередження, фокусування потенцій світу, виведення їх у виявлення та окреслення з найбільшою повнотою і виразністю. Людська індивідуальність є вищою сходинкою у людському самовдосконаленні.

2. Основою специфічно людського способу самоутвердження у світі постає людська діяльність, спрямована на створення сфери соціокультурних процесів. У цій діяльності людина набуває власне людських якостей, проявляючи водночас свої сутнісні сили та багаторівневу складність своєї природи.